

TEORIA ADEVĂRULUI ÎN PRAGMATISMUL CLASIC

Dan Robert Bişa

TEXT

équivalences

arguments

3.2004

EDITION: ADRIAN REZUŞ (ed.)

© 2004 ARGUMENTS [L^AT_EX 2_ε-EDITION]

© 2004 DAN ROBERT BIŞA (Bucharest, Romania) [TEXT]

© 2003 SALVADOR DALÍ ESTATE [LOGO Salvador Dalí: *Centaure*]

© 2004 ÉQUIVALENCES [PDFL^AT_EX – HYPERSCREEN]

This electronic edition is a *non-profit* publication

produced by PDF_TE_X 14.H &

created by L^AT_EX 2_ε with HYPERREF & HYPERSCREEN

PDF_TE_X14.H © 2001 HÀN THẾ THÀNH

L^AT_EX 2_ε © 1993–2001 THE L^AT_EX3 PROJECT TEAM *et al.*

HYPERREF © 1995–2001 SEBASTIAN RAHTZ

HYPERSCREEN © 2001-2002 ADRIAN REZUŞ [based on PDFSCREEN]

PDFSCREEN © 1999–2001 C. V. RADHAKRISHNAN

TYPESET BY ROMANIAN_TE_X © 1994–2001 ADRIAN REZUŞ

PRINTED IN THE NETHERLANDS – JANUARY 18, 2005

Dan Robert Bişa

TEORIA ADEVĂRULUI ÎN PRAGMATISMUL CLASIC

Bucureşti
2004

Teoria adevărului în pragmatismul clasic⁰

I. Introducere

Obiectivul acestui studiu este acela de a realiza o analiză aprofundată a teoriei adevărului formulată de către principalii trei reprezentanți ai pragmatismului clasic american: Charles Sanders Peirce, William James și John Dewey.

Importanța unei astfel de analize constă în faptul că ea ne oferă posibilitatea de a stabili care a fost formularea inițială a teoriei pragmatiste a adevărului, care au fost principalele obiecții aduse teoriei și cum au încercat să răspundă reprezentanții pragmatismului acestor critici. De asemenea, o astfel de analiză ne permite să determinăm dacă teoria pragmatistă a adevărului are susținători în rândul epistemologilor americani contemporani și dacă are perspective de a rivaliza, în viitor (din punct de vedere al sprijinului de care se bucură printre epistemologi), cu alte teorii ale adevărului cum ar fi, spre exemplu, cea formulată de către Alfred Tarski.

Este demn de menționat că există aspecte ale teoriei pragmatiste a adevărului în privința cărora cei trei autori menționați nu au avut aceleași puncte de vedere, motiv pentru care ea a suferit o serie de transformări de la un autor la altul. Transformările nu au fost atât de semnificative încât să conducă la apariția mai multor teorii diferite dar ele reprezintă elemente de variație care nu pot fi ignorate în cazul în care dorim să realizăm o prezentare exhaustivă a teoriei adevărului formulată în perioada clasică a pragmatismului. Pentru ca aceste elemente de variație să iasă clar în evidență și pentru

⁰Paper scheduled to appear in a collection edited by the Institute of Philosophy of Bucharest, in 2005. Dan Robert Bișa, b. 1972, PhD University of Bucharest 2004, with a thesis on *Personal Identity*, under the supervision of Prof. Dr. Ilie Pârvu.

ca expunerea să aibă un caracter cât mai sistematic, voi prezenta separat concepțiile despre adevăr ale celor trei principali reprezentanți ai pragmatismului clasic. Această manieră de expunere a teoriei îmi va permite să relievez nu doar elementele de originalitate, ci și trăsăturile comune celor trei concepții despre adevăr. În plus, în urma unei astfel de prezentări, se va putea observa cu ușurință care sunt aspectele teoriei pragmatiste a adevărului asupra cărora și-a concentrat atenția fiecare autor în parte.

Structura lucrării va fi următoarea: voi începe prin a prezenta teoria pragmatistă a adevărului propusă de către cei trei filosofi americani, după care voi căuta să identific principalele critici care au fost formulate la adresa acestei teorii și răspunsurile care au fost date acestor critici. Voi continua prin a face o serie de observații cu caracter general în privința unora dintre critici. În final, voi încerca să determin dacă teoria adevărului propusă de către cei trei principali reprezentanți ai pragmatismului clasic se bucură de susținere în rândul epistemologilor americani contemporani și dacă are perspective de a beneficia, în viitor, de o recunoaștere similară cu cea de care se bucură teoria adevărului a lui Alfred Tarski.

Secțiunea ce urmează va fi dedicată prezentării teoriei adevărului formulată de către principalii reprezentanți ai pragmatismului clasic. Pentru început, îmi voi concentra atenția asupra concepției despre adevăr a lui Charles Sanders Peirce.

II. Teoria adevărului în viziunea principalilor reprezentanți ai pragmatismului clasic

1. Concepția despre adevăr a lui Charles Sanders Peirce

Charles Sanders Peirce este considerat a fi fondatorul pragmatismului american. În articolul său intitulat *How to Make Our Ideas Clear*, publicat în 1878 în „Popular Science Monthly“, Peirce a fost primul care a utilizat termenul *pragmatism* pentru a desemna un principiu pe care el l-a propus ca pe o regulă menită a-i ghida pe matematicieni și pe oamenii de știință în general. În conformitate cu acest principiu, semnificația oricăreia dintre concepțiile noastre mentale constă în efectul practic pe care ea îl va avea în acțiune. Regula formulată de către Peirce a trecut, însă, mai mult neobservată timp de 20 de ani, până când William James a adus-o în atenția lumii științifice într-o prelegere a sa ținută în anul 1898, intitulată *Philosophical Conceptions and Practical Results*.

Chiar dacă James este cel care a popularizat principiul pragmatist al lui Peirce, declarându-se a fi un susținător al acestui principiu, trebuie spus că între concepția despre adevăr a lui James și cea a lui Peirce există anumite deosebiri. Aceste deosebiri i-au determinat pe unii autori, cum ar fi Richard L. Kirkham, să susțină că Peirce și James au formulat tipuri diferite de teorii ale adevărului. Astfel, în articolul său intitulat *Pragmatic Theory of Truth*, Kirkham susține că: „Două tipuri diferite de teorii se prezintă sub titulatura de « teorie pragmatică a adevărului ». În primul rând, este teoria consensului a lui C. S. Peirce, potrivit căreia o propoziție adevărată este cea care va fi aprobată în mod unanim de către toate persoanele care au avut suficiente experiențe relevante pentru a o judeca. În al doilea rând, este teoria instrumentalistă

asociată cu William James, John Dewey și F. C. S. Schiller, potrivit căreia o propoziție este considerată ca fiind adevărată dacă și numai dacă comportamentul bazat pe o credință în propoziția respectivă conduce, pe termen lung și luând în considerare toate aspectele, la rezultate benefice pentru cei care au acea credință¹. Chiar dacă punctul de vedere al lui Kirkham (potrivit căruia, sub titulatura de *teorie pragmatistă a adevărului*, se ascund două tipuri distincte de teorii) nu este împărtășit de către marea majoritatea comentatorilor, este incontestabil faptul că există diferențe între concepția despre adevăr a lui Peirce și concepțiile lui James și Dewey. De altfel, inclusiv Peirce considera că nu numai concepția sa în ce privește adevărul, ci întreaga sa viziune asupra pragmatismului diferă de cea susținută de către cei doi autori menționați. El a încercat, în articolele scrise către sfârșitul vieții, să traseze o distincție clară între propriile sale idei pragmatiste și ideile susținute de către alți filosofi care se considerau pragmatisti (printre care se numără James și Dewey). Pentru aceasta, el a renunțat să își mai numească propria concepție *pragmatism* și a inventat o nouă denumire, aceea de *pragmaticism*. Vorbind despre sine la persoana a treia, Peirce declara că: „scriitorul, găsimd că odrasla sa, « pragmatismul », este astfel promovată, simte că este timpul să își sărute copilul de rămas-bun și să îl abandoneze destinului său mai înalt; în timp ce, pentru a servi scopului precis de a exprima definiția originală, el ține să anunțe nașterea cuvântului « pragmaticism », care este suficient de urât pentru a fi în siguranță față de răpitori”².

¹Richard L. Kirkham, *Pragmatic Theory of Truth*, în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York, Routledge, 1998.

²Charles Sanders Peirce, *What Pragmatism Is*, în C. Hartshorne and P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 414.

Totuși, în ciuda acestei distincții pe care a trasat-o Peirce, majoritatea comentatorilor contemporani consideră că diferențele existente între concepția sa despre adevăr și concepțiile lui James și Dewey nu sunt atât de mari încât să ne îndreptățesc să considerăm că cei trei autori au formulat teorii diferite ale adevărului. Este vorba despre una și aceeași teorie pragmatistă a adevărului, care a cunoscut o serie de modificări de la un autor la altul. În cele ce urmează, voi prezenta prima formă a acestei teorii, și anume cea trasată de către Charles Sanders Peirce.

Pentru început, voi face o serie de precizări cu privire la modul în care Peirce caracterizează pragmatismul (sau *pragmaticismul*, după cum avea să îl denumească ulterior). Potrivit definiției propuse de către filosoful american, pragmatismul este: „teoria potrivit căreia o *concepție*, adică semnificația rațională a unui cuvânt sau a unei expresii, constă exclusiv în influența sa conceptibilă asupra comportamentului; astfel încât, din moment ce este evident că nimic din ceea ce nu ar putea rezulta din experiment nu ar putea avea o influență directă asupra comportamentului, dacă cineva poate defini cu acuratețe toate fenomenele experimentale conceptibile pe care afirmarea sau negarea unui concept le-ar putea implica, atunci el va avea, prin aceasta, o definiție completă a conceptului și *nu există absolut nimic mai mult în respectivul concept*“³. Pentru Peirce, pragmatismul este o teorie logică și, în același timp, o metodă care permite clarificarea ideilor noastre. El consideră că prima sarcină a pragmatismului este aceea de a ne învăța cum să ne clarificăm propriile idei: „Prima lecție pe care avem dreptul să o cerem este ca logica să ne învețe cum să ne clarificăm ideile noastre“⁴. Importanța

³Charles Sanders Peirce, *What Pragmatism Is*, în C. Hartshorne and P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 412.

⁴Idem, *How to Make Our Ideas Clear*, în C. Hartshorne and P. Weiss (eds.), *Collected Papers of*

pe care o acordă Peirce clarificării propriilor noastre idei, precum și efectul nociv pe care el consideră că îl poate avea, mai ales asupra gândirii unui tânăr, existența unei idei neclare, reies din următorul pasaj: „Este teribil să vezi cum o singură idee neclară, o singură formulă fără înțeles, stând la pândă în capul unui tânăr, va acționa, câteodată, ca un obstacol de materie inertă într-o arteră, împiedicând hrănirea creierului și condamnându-și victima la dispariție în deplinătatea vigoriei intelectuale a acesteia și în mijlocul plenitudinii ei intelectuale”⁵.

În ce privește adevărul, trebuie spus că Peirce îl caracterizează în termeni de credință și îndoială. El susține că adevărul este o credință în privința căreia nu avem îndoieli. Adevărul și falsitatea nu trebuie înțelese în sens metafizic deoarece noi nu știm nimic cu privire la un adevăr sau o falsitate metafizică, nu putem decât să facem speculații în acest sens iar astfel de speculații vor genera confuzii și probleme filosofice greu de rezolvat. Peirce consideră că, atunci când încercăm să stabilim ce este adevărul, trebuie să ne concentrăm atenția asupra îndoielilor și credințelor noastre, asupra întregului flux al experienței noastre în cursul căruia ajungem să ne îndoim de credințe anterioare și să ne formăm credințe noi. Dacă nu definim adevărul și falsitatea în termeni de îndoială și credință, riscăm să nu putem afla nimic despre ele. Adresându-se cititorului, Peirce afirmă că: „Dacă prin adevăr și falsitate înțelegi ceva care nu poate fi definit în nici un fel în termeni de îndoială și credință, atunci vorbești de entități despre a căror existență nu poți ști nimic... Problemele tale vor fi în mare măsură simplificate dacă, în loc de a spune că vrei să cunoști « Adevărul », a-i spune

Charles Sanders Peirce, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 393.

⁵ *Ibidem*, § 393.

simplicu că vrei să ajungi la o stare de credință invulnerabilă la îndoială“⁶. Pentru filosoful american, adevărul este o credință care determină acțiunea fiecărui individ în virtutea faptului că acesta crede în eficacitatea acțiunii lui.

În articolul său intitulat *The Fixation of Belief*, Peirce încearcă să determine care sunt principalele diferențe care există între îndoială și credință. Una dintre diferențe este de ordin practic și constă în faptul că adoptarea unei credințe are ca efect constituirea unui obicei care va determina acțiunile celui care o adoptă, în timp ce îndoiala nu are niciodată un astfel de efect. Credințele noastre ne pot ghida dorințele și ne pot modela acțiunile dar îndoielile nu au astfel de consecințe. O altă diferență este aceea că: „Îndoiala este o stare dificilă și nesatisfăcătoare, de care ne străduim să ne eliberăm și să trecem în starea de credință, în timp ce aceasta din urmă este o stare calmă și satisfăcătoare, pe care nu dorim să o evităm sau să o schimbăm cu credința în altceva“⁷. Credința este o stare pe care o căutăm și ne-o dorim, o stare pe care, odată ce am atins-o, nu suntem dispuși să o înlocuim nici măcar cu o altă credință. Peirce menționează și o altă diferență, care privește efectele pe care îndoiala și credința le au asupra noastră. Astfel, în timp ce îndoiala ne stimulează în permanență să acționăm, până în momentul în care este eliminată, credința nu ne determină să acționăm dintr-o dată, ci ne pune în condiția de a ne comporta într-un anumit mod atunci când se ivește o anumită ocazie.

Într-un alt articol, intitulat *How to Make Our Ideas Clear*, Peirce a încercat să ofere o caracterizare și mai exactă a credinței. El a identificat trei trăsături definitorii

⁶Idem, *What Pragmatism Is*, § 416.

⁷Idem, *The Fixation of Belief*, în C. Hartshorne and P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 372.

ale oricărei credințe. Iată care sunt acestea: 1) – credința este ceva de care suntem conștienți; 2) – ea are capacitatea de a elimina îndoiala, de a potoli stimulul reprezentat de către aceasta; 3) – ea are drept consecință constituirea unei reguli de acțiune, a unui obicei. Credința determină apariția unei reguli de acțiune iar punerea ei în practică va avea drept consecință apariția unor îndoieli, care vor da naștere unor procese de gândire. Aceste procese vor conduce la formarea altor credințe. Pentru Peirce, credința este o etapă a acțiunii noastre mentale, un efect al gândirii noastre anterioare și, în același timp, cea care va influența gândirea noastră ulterioară. El susține că la originea oricăruia dintre procesele noastre de gândire se află îndoiala iar rezultatul unui astfel de proces (produsul gândirii) îl reprezintă credința. Credința încheie procesul în virtutea faptului că ea potolește și elimină îndoiala care l-a generat. Fiecare credință, odată formată, determină constituirea unui obicei, a unei reguli de acțiune care îi este specifică. Potrivit lui Peirce: „Esența credinței este constituirea unui obicei; și credințe diferite se disting prin diferitele moduri de acțiune cărora le dau naștere. Dacă credințele nu diferă sub acest aspect, dacă ele potolesc aceeași îndoială producând aceeași regulă de acțiune, atunci nici o deosebire suplimentară în ce privește modul în care sunt conștientizate nu le poate face credințe diferite”⁸. Credința este ea însăși un obicei al minții, în mare parte inconștient, care are o extindere temporală variabilă. Spre deosebire de ea, îndoiala nu este un obicei, ci privarea de un obicei. Ea reprezintă stimulul care va declanșa procesul de gândire și va conduce la formarea unui obicei.

Toate credințele sunt produse de către gândire, pe care Peirce o consideră a fi un sistem de relații de succesiune între senzații, care subzistă, în mintea fiecăruia dintre

⁸Idem, *How to Make Our Ideas Clear*, § 398.

noi, alături de alte astfel de sisteme. Toate aceste sisteme sunt alcătuite din aceleași senzații dar ele se disting prin faptul că au funcții diferite. Funcția gândirii este aceea de a produce credințe. Peirce admite că, uneori, gândirea poate avea și consecințe cum ar fi aceea de a ne amuza dar el subliniază că: „producerea credinței este singura funcție a gândirii”⁹.

Acțiunea de a gândi începe printr-o îndoială și se încheie prin fixarea unei credințe. Odată ce am ajuns să ne fixăm o credință, începem să acționăm în conformitate cu ea. Din momentul în care credem în adevărul unei idei, aceasta devine, pentru noi, o regulă de acțiune, determină un obicei de a acționa. Peirce consideră că nu numai actele obișnuite de gândire, ci și procesele complexe de investigație își au originea într-o îndoială și se încheie prin fixarea unei credințe. Ţelul oricărui proces de investigație este acela de a elimina îndoiala în privința temei investigate și de a ajunge la adevăr, de a fixa o credință. Iar cea mai potrivită metodă pe care o putem utiliza în cadrul unui proces de investigație pentru a ajunge la adevăr este, în opinia filosofului american, metoda științifică. Potrivit lui Peirce, metoda investigației științifice constă în abducție, deducție și inducție. Cele trei tipuri de inferență menționate sunt etape ale cercetării. Prima etapă este abducția, inferența la cea mai bună ipoteză explicativă care este acceptată provizoriu și urmează a fi testată. Următoarea etapă este deducția, care constă în identificarea consecințelor care decurg din această ipoteză și pe care urmează să le observăm empiric în cazul în care ipoteza este corectă. Inducția, ultima etapă a cercetării, constă, în opinia lui Peirce, în întregul proces de experimentare efectuat în scopul de a testa ipoteza. Rezumând, putem spune că metoda pe care o propune filosoful american constă în a construi ipoteze, a deriva consecințe din aceste

⁹ *Ibidem*, § 394

ipoteze și, apoi, a verifica empiric ipotezele. Toți cei care recurg la metoda științifică pornesc de la presupuziția că există obiecte reale, complet independente de opiniile pe care noi ni le formăm despre ele, care acționează în mod regulat asupra simțurilor noastre și a căror natură poate fi înțeleasă, cel puțin parțial, dacă le vom investiga în mod corect și pe o perioadă lungă de timp. Ei consideră că putem cunoaște aceste obiecte prin intermediul experienței, în conformitate cu legile percepției. Deși acuitatea simțurilor noastre diferă de la individ la individ, tot așa cum diferă și relațiile în care ne aflăm cu diversele obiecte care ne înconjoară, totuși fiecare dintre noi poate cunoaște obiectele așa cum sunt ele în realitate datorită legilor percepției și propriei sale rațiuni, care prelucrează informațiile percepute. Peirce pornește, la rândul său, de la această presupuziție. El afirmă că: „orice om, dacă are suficientă experiență și raționează destul asupra ei, va fi condus la concluzia adevărată. Noua concepție implicată aici este aceea de realitate”¹⁰. În virtutea faptului că obiectele desemnate de către ideile noastre sunt reale, ele pot fi studiate de către mai mulți observatori independenți, care pot ajunge la un consens în ce privește modul în care ele trebuie descrise. În opinia filosofului american, adevărul presupune consensul. O idee poate fi considerată ca fiind adevărată numai în condițiile în care există consens între cei care descriu obiectul desemnat de către acea idee. Iar consensul nu ar fi posibil dacă obiectul desemnat de către respectiva idee nu ar fi real și independent de subiecții care îl investighează.

Peirce consideră că, dacă recurg la metoda investigației științifice, mai multe persoane diferite care investighează o problemă dată și care posedă informațiile relevante cu privire la aceasta, vor ajunge, până la urmă, să formuleze aceeași soluție pentru

¹⁰Idem, *The Fixation of Belief*, § 384.

respectiva problemă. Motivul este acela că metoda investigației științifice este auto-corectivă. În cazul în care este aplicată cu strictețe, această metodă le permite mai multor indivizi, care își încep demersul de investigație din puncte diferite, să își corecteze erorile și să ajungă, la un moment dat, la același rezultat. Acest punct de convergență la care pot ajunge mai mulți indivizi, în urma unui demers de cercetare, este ceea ce Peirce înțelege prin adevăr. Potrivit afirmației filosofului american: „Opinia care este destinată a fi, până la urmă, acceptată de către toți cei care investighează este ceea ce înțelegem prin adevăr și obiectul reprezentat în această opinie este realul”¹¹. Este important de menționat, însă, că, în opinia lui Peirce, adevărul asupra căruia cad de acord toți cei care investighează o anumită chestiune, punctul de convergență al demersurilor lor de cercetare, nu are un caracter definitiv. Ceea ce astăzi este considerat ca fiind adevărat, se poate dovedi, în urma unor cercetări ulterioare, ca fiind fals. Peirce este un failibilist și consideră că adevărurile pe care le deținem în prezent au un caracter provizoriu. Atunci când vorbim despre adevărul sau falsitatea unei idei trebuie să avem în vedere faptul că există un anumit coeficient de probabilitate ca punctul nostru de vedere să fie greșit. Cei care efectuează procese de investigație încearcă să progreseze către adevăr, să treacă de la îndoieli la credințe cu caracter stabil, asupra cărora să cadă cu toții de acord că sunt adevărate. Dar acești cercetători sunt failibili, ei pot greși chiar și atunci când ajung la un consens. Ceea ce astăzi este cert, mâine ar putea fi revizuit sau chiar respins. Metoda științifică are avantajul de a le permite investigatorilor să își corecteze erorile și să formuleze teorii științifice solide, care să se bucure de un consens din ce în ce mai larg. Cu toate acestea, nu vom putea formula niciodată teorii care să fie definitiv adevărate și invulnerabile

¹¹Idem, *How to Make Our Ideas Clear*, § 408.

la critici, ci doar teorii care să aibă o probabilitate mai mare de a fi adevărate decât cele formulate într-un stadiu anterior al cercetării.

După cum arătam anterior, Peirce pornește de la presupuziția că noi cercetăm obiecte reale, care există independent de ceea ce gândim despre ele. Filosoful american consideră că un obiect real are anumite caracteristici indiferent de ceea ce gândim noi despre el. Atunci când susținem că ceea ce asertează o propoziție adevărată este real, avem în vedere chiar acest sens al termenului *real*: „Ceea ce asertează orice propoziție adevărată este real, în sensul de a fi așa cum este indiferent de ceea ce putem crede tu sau eu despre el”¹². Peirce consideră că, prin aceasta, concepția sa despre adevăr se distinge de concepțiile altor filosofi care se consideră pragmatişti, cum ar fi James și Dewey. El observă că, potrivit acestor filosofi, ceea ce este adevărat pentru mine poate să nu fie adevărat pentru tine, adevărul unei idei depinzând de ceea ce gândește despre ea individul care o are și de cât îi este de utilă această idee. În opinia lui Peirce, acești autori pun prea mult accentul pe utilitatea ideilor și nu reușesc să vadă necesitatea de a apăra realismul metafizic.

Unul dintre elementele importante al concepției despre adevăr a lui Peirce, în privința căruia el se află în acord cu James și Dewey, îl constituie anti-fundaționalismul. Filosoful american respinge idealul cartezian al certitudinii, considerându-l înșelător. În opinia sa, nici o teorie nu poate fi construită pe un fundament indubitabil deoarece nu există un astfel de fundament. Atunci când construim o teorie, trebuie să pornim de la ipoteze failibile, selectându-le pe acelea care au cea mai mare putere explicativă.

Este demn de menționat că Peirce nu respinge teoria adevărului corespondență dar o consideră superficială. Un prim motiv pentru care o consideră superficială este acela

¹²Idem, *What Pragmatism Is*, § 432.

că ea nu face decât să afirme concordanța dintre ideea adevărată și realitate, fără a ține cont de faptul că investigația științifică joacă un rol esențial în stabilirea adevărului unei idei. În opinia lui, în lipsa unei astfel de investigații nu se poate stabili dacă există o relație de concordanță între idee și realitate deoarece adevărul este rezultatul final ipotetic al unui proces de investigație științifică realizat de către mai mulți cercetători diferiți. Un al doilea motiv este acela că teoria menționată nu reușește să explice într-o manieră satisfăcătoare care este semnificația unei idei adevărate și în ce constă legătura dintre această semnificație și acțiune.

Peirce consideră că există o conexiune intrinsecă între semnificație și acțiune. Semnificația unei idei cu privire la un lucru constă, în totalitate, în efectele sensibile ale respectivului lucru. El afirmă că: „Ideea noastră despre orice lucru este ideea noastră despre efectele lui sensibile”¹³. Este imposibil să ne formăm idei care să fie relaționate cu altceva decât cu efectele sensibile conceptibile ale lucrurilor. Pornind de la această constatare, filosoful american a formulat principiul pragmatist, regula care, în opinia sa, ne permite să atingem cel mai înalt grad de claritate al ideilor noastre: „Să se determine ce efecte, care ar putea avea influențe practice conceptibile, socotim că are obiectul concepției noastre. Atunci, concepția pe care o avem despre aceste efecte este întreaga concepție pe care o avem despre obiect”¹⁴. În conformitate cu acest principiu pragmatist, noi putem clarifica complet conținutul unei idei dacă identificăm toate consecințele empirice pe care ne așteptăm să le aibă acțiunile noastre în cazul în care ideea ar fi adevărată. Semnificația unei idei poate fi determinată prin testarea sa experimentală și prin observarea consecințelor pe care le are, la nivelul experienței,

¹³Idem, *How to Make Our Ideas Clear*, § 401.

¹⁴*Ibidem*, § 402.

aplicarea acelei idei.

După cum arătam în paginile anterioare, cel care a făcut cunoscut principiul pragmatist în rândul filosofilor și oamenilor de știință din întreaga lume a fost William James. El nu s-a mulțumit doar să popularizeze ideile lui Peirce, ci le-a și interpretat în manieră proprie pe unele dintre ele și a căutat, chiar, să dezvolte pragmatismul. Printre altele, James a pus accentul într-o mai mare măsură asupra funcționării adevărului la nivel concret. În cele ce urmează, îmi voi concentra atenția asupra prezentării concepției despre adevăr a acestui filosof american.

2. Concepția despre adevăr a lui William James

William James este considerat de către quasi-totalitatea comentatorilor ca fiind unul dintre cei mai reprezentativi și mai influenți filosofi americani.

Contribuțiile sale filosofice cele mai importante sunt pragmatismul și empirismul radical. Este demn de menționat că, într-una dintre lucrările sale, el a precizat că nu există o conexiune logică între cele două doctrine filosofice: „Pentru a evita cel puțin o neînțelegere, permiteți-mi să spun că nu există nici o conexiune logică între pragmatism, așa cum îl înțeleg eu, și o doctrină pe care am expus-o recent, denumită « empirism radical ». Această doctrină stă pe propriile ei picioare. Cineva o poate respinge în întregime, continuând să fie un pragmatist”¹⁵.

Alături de Charles Sanders Peirce, James este considerat a fi cofondator al pragmatismului. Meritul său este acela că, pe lângă faptul că a popularizat aspectele esențiale

¹⁵William James, *Preface*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. iv.

ale pragmatismului lui Peirce, a căutat să și dezvolte pragmatismul, să îl orienteze spre noi direcții și să aducă propriile sale contribuții în privința soluționării unor probleme cum ar fi aceea a definirii adevărului. Treptat, James a transformat pragmatismul într-una dintre mișcările filosofice dominante ale secolului al XX-lea.

Lucrarea în care William James și-a expus, într-o manieră cuprinzătoare, teoria sa pragmatistă a adevărului se intitulează *Pragmatism: A New Name for some Old Ways of Thinking*. După cum susține filosoful american în această lucrare, pragmatismul (în sens restrâns) este o metodă de investigație care ne permite să stabilim dacă o idee este adevărată, prin determinarea gradului de concordanță care există între respectiva idee și realitate (indiferent dacă acea realitate este concretă sau abstractă). James recurge la o formulă sintetică pentru a indica în ce constă metoda pragmatistă. Iată care este această formulă: „Atitudinea de a nu privi spre lucruri prime, principii, « categorii », necesități presupuse; și de a privi către lucruri ultime, rezultate, consecințe, fapte”¹⁶. Abordarea pragmatistă este, așadar, una teleologică, care acordă importanță consecințelor, rezultatelor finale pe care le are aplicarea unei idei (inclusiv la nivelul reacțiilor emoționale și motorii ale subiectului) și care nu vizează identificarea principiilor prime. În opinia lui James, metoda pragmatistă ne permite să determinăm care este semnificația ideilor noastre prin examinarea modului în care acestea sunt aplicate obiectelor în situații experimentale.

James consideră că termenul *pragmatism* poate fi „utilizat într-un sens încă și mai larg, semnificând o anumită teorie a adevărului”¹⁷. Pragmatismul poate fi considerat

¹⁶Idem, *What Pragmatism Means*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 22.

¹⁷*Ibidem*, p. 22.

ca fiind „o teorie genetică a ceea ce se înțelege prin adevăr“¹⁸. Așadar, în sens larg, pragmatismul este o teorie a adevărului. Trebuie făcută precizarea că, atunci când are în vedere acest sens al pragmatismului, James înlocuiește adeseori termenul de *pragmatism* cu cel de *umanism*.

James susține că un filosof pragmatist poate caracteriza adevărul ca fiind o relație care se stabilește între o idee (care poate fi o credință, o opinie sau o judecată) și obiectul ei. Adevărul este o proprietate a unora dintre ideile noastre și constă în concordanța cu realitatea. În ce privește falsitatea, aceasta este, la rândul ei, o proprietate a unor idei ale noastre dar ea constă în discordanța cu realitatea. Aceste definiții ale adevărului și falsității sunt acceptate atât de către pragmatişti cât și de către opozanții lor raționaliști (numiți și *intelectualiști*). Numai că, după cum observă James, un pragmatist înțelege *concordanța* și *realitatea* într-o manieră diferită față de un intelectualist.

În conformitate cu concepția intelectualistă, o idee adevărată trebuie să fie o copie a realității. În ce privește relația de concordanță dintre idee și realitatea pe care aceasta o reprezintă, aceasta este concepută de către intelectualiști ca fiind o relație statică și inertă. Odată ce ai stabilit că ideea ta este o copie perfectă a realității, deja știi că ea este adevărată și nu mai trebuie să afli altceva pentru a-i stabili veridicitatea.

Din perspectivă pragmatistă, însă, această relație nu este una statică și inertă. Filosoful pragmatist se întreabă cum se va realiza adevărul unei idei și ce influență va avea veridicitatea acelei idei asupra vieții celui care o are. El încearcă să afle care este valoarea practică a adevărului, judecând în termenii experienței. În opinia lui James: „În momentul în care pragmatismul își pune această întrebare, găsește răspunsul:

¹⁸ *Ibidem*, p. 26.

Ideile adevărate sunt acelea pe care le putem asimila, valida, corobora și verifica. Ideile false sunt acelea pe care nu le putem trata în acest fel. Aceasta este, pentru noi, diferența practică dintre a avea și a nu avea idei adevărate; așadar, este semnificația adevărului, pentru că ea este tot ceea ce se cunoaște despre adevăr. Această teză este cea pe care trebuie să o apăr. Adevărul unei idei nu este o proprietate stagnantă, inerentă ei. Adevărul *i se întâmplă* unei idei. Ea *devine* adevărată, este *făcută* adevărată de către evenimente. Veridicitatea ei este, în fapt, un eveniment, un proces: și anume, procesul de a se verifica pe ea însăși, verificarea ei. Validitatea ei este procesul validării ei¹⁹. James înțelege prin *verificare* și *validare* consecințele practice pe care le are o idee sau o credință. În opinia sa, atunci când un filosof pragmatist vorbește despre concordanța unei idei cu realitatea, el se referă chiar la aceste consecințe practice, care sunt satisfăcătoare și utile în cazul în care ideea este adevărată. După cum afirmă James: „ideile (care, ele însele, sunt doar părți ale experienței noastre) devin adevărate în măsura în care ne ajută să intrăm în relații satisfăcătoare cu alte părți ale experienței noastre”²⁰. Orice idee adevărată trebuie să fie compatibilă cu sistemul de idei pe care deja ni l-am format dar, în principal, ea trebuie să ne permită să avem o interacțiune satisfăcătoare cu lumea înconjurătoare. Ideile adevărate trebuie să aibă *valoare practică* (cash-value – n. n. D. B.) deoarece, potrivit lui James, o idee este adevărată doar în situația în care are consecințe benefice. Nu numai ideile, ci și teoriile trebuie să aibă valoare practică deoarece ele nu sunt altceva decât instrumente pe

¹⁹Idem, *Pragmatism's Conception of Truth*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 77–78.

²⁰Idem, *What Pragmatism Means*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 23.

care oamenii le utilizează pentru a-și rezolva problemele. De aceea, ele trebuie judecate în funcție de efectele pe care le au asupra comportamentului nostru.

James susține că a poseda idei adevărate înseamnă a poseda instrumente de acțiune. Fiecare dintre noi trăiește într-o lume de realități care pot fi utile sau nocive. Ideile care ne indică în mod exact la ce să ne așteptăm de la realitate, care ne permit să facem o distincție clară între ceea ce este util și ceea ce este nociv, sunt instrumente valoroase, care ne ghidează în acțiunile noastre. Spre exemplu, în situația în care ne rătăcim într-o pădure și găsim o cărare pe care se văd urme de pași, este foarte important să ne formăm ideea că, la capătul acelei cărări, se află o casă a unui om deoarece această idee ne va determina să căutăm casa și să ne salvăm. În cazul în care ideea se dovedește a fi adevărată iar noi reușim să ajungem la o casă și să ne salvăm viața, atunci înseamnă că ea este și utilă. Trebuie subliniat, însă, că această idee adevărată este utilă deoarece casa care este obiectul ei este utilă. După cum susține James: „Valoarea practică a ideilor adevărate este, în primul rând, derivată din importanța practică pe care o au, pentru noi, obiectele lor”²¹. Despre o idee adevărată poți spune: „fie că « este utilă pentru că este adevărată » fie că « este adevărată pentru că este utilă »! Ambele formulări înseamnă exact același lucru, și anume că avem de-a face cu o idee care a fost dusă la bun sfârșit și poate fi verificată”²².

În opinia filosofului american, adevărul este indisolubil legat de modul în care un moment al experienței noastre ne conduce către alte momente ale experienței noastre, către care merită să fim conduși. O idee adevărată, pe care ne-o formăm într-un anumit moment al experienței noastre, ne va ghida către alte momente ale experienței, care

²¹Idem, *Pragmatism's Conception of Truth*, p. 78.

²²*Ibidem*, p. 79.

vor fi avantajoase pentru noi. Adevărul unei idei constă chiar în această funcție de ghidare, care merită a fi realizată.

Revenind la relația de concordanță dintre idee și realitate, James susține că, pentru un pragmatist, o idee poate fi în concordanță cu realitatea chiar dacă nu este o copie exactă a realității. Din perspectivă pragmatistă: „A fi în « concordanță », în sensul cel mai larg, cu o realitate *poate însemna doar a fi ghidat fie direct către ea fie în împrejurimile ei sau a fi pus într-o astfel de relație de funcționare cu ea încât să o putem manevra pe ea sau ceva conectat cu ea mai bine decât dacă am fi fost în discordanță cu ea*“²³. Una dintre modalitățile de a fi în concordanță cu realitatea este aceea de a o copia. Pentru un pragmatist, aceasta nu este, însă, modalitatea esențială prin care o idee intră în concordanță cu realitatea. Esențial este procesul de ghidare. Orice idee care ne ajută să intrăm în legătură fie practic fie intelectual cu realitatea, care se potrivește realității și ne determină să ne adaptăm mediului înconjurător, este suficient de concordantă cu realitatea pentru a fi considerată ca fiind adevărată. În esență, concordanța constă în forța de ghidare a ideilor noastre, în capacitatea lor de a ne ajuta să aranjăm și să conectăm în fluxul experienței obiectele pe care aceste idei le denotă. Potrivit lui James, orice idee adevărată funcționează, astfel încât nu putem explica în ce constă adevărul unei idei dacă nu facem referire la aplicațiile ei, la posibilitățile ei funcționale.

În ce privește concepția sa asupra realității, James afirmă că: „realitatea... nu înseamnă nimic mai mult decât celelalte experiențe conceptuale sau perceptuale cu care o experiență prezentă dată se găsește, în fapt, în legătură“²⁴. Această afirmație i-

²³ *Ibidem*, p. 82.

²⁴ *Idem*, *Humanism and Truth*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911,

a determinat pe majoritatea comentatorilor să considere că filosoful american concepe realitatea ca fiind dependentă de minte. În sprijinul acestui punct de vedere poate fi invocată și o altă afirmație a sa, potrivit căreia: „realitatea este o acumulare a propriilor noastre invenții intelectuale”²⁵. James dă și exemple de astfel de invenții: noțiunile de timp unic și de spațiu unic sau diverse distincții, cum ar fi cele dintre gânduri și lucruri, dintre materie și minte, dintre subiecți permanenți și atribute schimbătoare sau dintre conexiunile cauzale regulate și cele fortuite. În opinia filosofului american, astfel de invenții nu sunt un produs al minților indivizilor actuali, ci al minților strămoșilor noștri, cărora le-a fost mai ușor să se adapteze unei realități pe care o concepeau în acest mod. Atribuindu-i realității aceste caracteristici, ei au reușit să supraviețuiască. În virtutea utilității lor, a funcției lor adaptative, aceste invenții intelectuale au fost, apoi, transmise de la o generație la alta.

Comentatorii consideră că, din cauza faptului că James concepe realitatea ca fiind dependentă de minte, el nu poate să explice într-o manieră satisfăcătoare cum se realizează consensul între punctele de vedere ale mai multor cercetători diferiți cu privire la o temă investigată. După cum observă Susan Haack, una dintre cele mai importante reprezentante ale pragmatismului american contemporan: „spre deosebire de Peirce, James nu poate face apel la construcția reală a lumii pentru a explica de ce, în experiența pe termen lung, ne putem aștepta ca opiniile să convergă; iar el este preocupat mai mult de adevăr în concret decât de adevăr în abstract, manifestând un disconfort în legătură cu noțiunea de *verificabilitate* și preferând să vorbească despre

p. 100.

²⁵ *Ibidem*, p. 65.

adevăruri particulare *verificate* în prezent“²⁶.

James se axează asupra adevărului concret, verificat în prezent, despre care susține că are un caracter temporar. El consideră că adevărul pe care îl putem verifica în prezent se poate dovedi în viitor, prin prisma noilor experiențe pe care le vom avea, ca fiind o falsitate. Este demn de remarcat faptul că, dincolo de diferențele existente în ce privește modul în care James și Peirce concep realitatea, ambii filosofi americani sunt failibiliști.

Punctele de vedere ale lui James expuse în cadrul lucrării *Pragmatism: A New Name for some Old Ways of Thinking* au fost amplu dezbătute de către numeroși comentatori încă din timpul vieții sale. Filosoful american a considerat, însă, că mulți dintre acești comentatori i-au interpretat greșit opiniile cu privire la adevăr, motiv pentru care a scris o serie de articole polemice în care a încercat să clarifice o serie de chestiuni punctuale în ce privește concepția sa pragmatistă despre adevăr. Aceste articole au fost publicate în anul 1909, în lucrarea intitulată *The Meaning of Truth: A Sequel to Pragmatism*.

Într-unul dintre aceste articole, intitulat *The Pragmatist Account of Truth and Its Misunderstandings*, James afirmă următoarele: „Descrierea adevărului oferită în volumul meu intitulat *Pragmatism* continuă să se confrunte cu neînțelegeri atât de persistente, încât sunt tentat să dau un scurt răspuns final. Ideile mele pot foarte bine să merite a fi respinse dar ele nu pot fi respinse până când nu sunt concepute în forma potrivită. Caracterul fantastic al concepțiilor greșite actuale arată cât de nefamiliar este

²⁶Susan Haack, *Pragmatism*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofie cunoașterii*, vol. II, București, Editura Trei, p. 206.

punctul de vedere concret pe care pragmatismul îl asumă²⁷. Constatând că propria sa concepție despre adevăr a fost greșit înțeleasă, James caută să remedieze această situație identificând principalele neînțelegeri și încercând să le clarifice, pe rând, pe fiecare dintre acestea.

Una dintre neînțelegeri este aceea de a considera că pragmatismul este doar o reeditare a pozitivismului, pentru că atât filosofii pragmatişti cât și cei pozitiști afirmă că noi nu putem avea acces la adevărul real, absolut, ci doar la un adevăr fenomenal, relativ, care este suficient pentru a ne satisface nevoile practice. Observația pe care o face James, în încercarea de a elimina această neînțelegere, este aceea că un pragmatist nu face distincție între un adevăr absolut și un adevăr relativ, ci doar încearcă să ofere cea mai completă caracterizare a adevărului care poate fi dată.

În opinia lui James, o altă neînțelegere este aceea de a susține că pragmatismul este, în primul rând, un apel la acțiune. El admite că unul dintre motivele pentru care s-a ajuns la această neînțelegere îl constituie utilizarea termenului *pragmatism*, termen care sugerează acțiunea, dar ține să sublinieze că pragmatismul are, în primul rând, un caracter teoretic și abia apoi caracter practic. Primordială este constituirea și armonizarea ideilor pragmatiste, în timp ce punerea lor în practică, aplicarea acestor idei la nivelul vieții de zi cu zi, reprezintă un obiectiv secundar pentru un pragmatist.

O a treia neînțelegere identificată de către James este aceea de a considera că pragmatistii se privează pe ei înșiși de dreptul de a crede că există realități exterioare, din moment ce afirmă că adevărul credințelor noastre constă în verificabilitatea lor iar verificabilitatea constă în modul în care ele funcționează pentru noi. Filosoful american

²⁷William James, *The Pragmatist Account of Truth and Its Misunderstandings*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 180.

ține să sublinieze, însă, că această definiție a verificabilității nu îl împiedică pe pragmatist să considere că fiecare credință adevărată denotă un obiect real, independent de ea.

O altă neînțelegere, aflată în strânsă legătură cu aceasta, este cea potrivit căreia un pragmatist nu poate fi realist din punct de vedere epistemologic pentru că el susține că adevărul credințelor noastre constă în faptul că ele ne oferă satisfacții. Or, din moment ce satisfacția este o condiție subiectivă, rezultă că, din perspectivă pragmatistă, adevărul este ceva pur subiectiv iar credințele adevărate sunt stări afective. James consideră că: „este dificil să scuzi o astfel de parodiare a opiniei pragmatiste“²⁸ și subliniază că pragmatistii resping în mod explicit orice interpretare non-realistă a funcției cunoașterii. În opinia sa, toți pragmatistii acceptă că există o realitate independentă de ideile noastre, care este în concordanță cu acestea, doar că ei încearcă să stabilească în ce constă concret această concordanță și care sunt satisfacțiile pe care ea ni le poate aduce. Pragmatistul consideră că satisfacția este indispensabilă pentru constituirea adevărului unei idei dar nu este și suficientă. Chiar dacă ne aduce satisfacții, o idee nu poate fi adevărată dacă nu denotă o realitate independentă de ea. O idee este întotdeauna adevărată despre ceva deoarece: „nu poate fi adevăr dacă nu există nimic despre care să fie adevărat“²⁹. James afirmă în mod explicit că: „pe parcursul întregii mele discuții, eu rămân un realist epistemologic“³⁰.

Cea de-a cincea neînțelegere poate fi sintetizată în câteva cuvinte: ceea ce spune pragmatistul despre adevăr este inconsistent cu actul său de a spune acel lucru. Prag-

²⁸ *Ibidem*, p. 190.

²⁹ *Ibidem*, p. 195.

³⁰ *Ibidem*, p. 195.

matistul susține că adevărul este un atribut al credințelor persoanei dar atunci când face o astfel de afirmație se contrazice pe el însuși deoarece această afirmație exprimă un adevăr absolut. James consideră, însă, că nu există nici o contradicție între ceea ce spune un pragmatist despre adevăr și actul său de a o spune pentru că, atunci când face o afirmație cum este cea menționată, un filosof pragmatist nu contrazice conținutul afirmației, ci doar o exemplifică, le împărtășește celorlalți o credință a sa. El le spune că, în opinia sa, adevărul la nivel concret este un atribut al credințelor noastre iar credințele sunt atitudini care urmează unor satisfacții pe care le avem. Pragmatistul constată că această credință a sa în ce privește adevărul îi aduce mari satisfacții și dorește să le-o împărtășească și celorlalți, pentru că se gândește că ar putea să fie și ei satisfăcuți de această credință. El nu exprimă un adevăr absolut, ci le împărtășește celorlalți adevărul său și încearcă să îi convingă și pe ei să adopte acest adevăr.

James observă faptul că există comentatori care consideră că pragmatismul nu explică ce este adevărul, ci doar cum se ajunge la adevăr. El susține că și aceasta este o neînțelegere deoarece pragmatismul explică ambele lucruri. În momentul în care precizează în ce fel se poate ajunge la adevăr, un pragmatist explică, implicit, și ce este adevărul la care se poate ajunge. El caută, întotdeauna, să determine care sunt relațiile concrete care se stabilesc între idee și realitate. Aceste relații îi permit pragmatistului să explice cum ajunge acea idee să fie adevărată dar, în același timp, ele sunt cele care constituie adevărul respectivei idei.

O a șaptea neînțelegere identificată de către filosoful american este aceea de a considera că pragmatismul ignoră interesul teoretic. Acest punct de vedere se sprijină pe observația că pragmatistii sunt interesați doar de consecințele practice ale ideilor noastre și susțin că adevărul unei idei constă în funcționarea practică a acesteia. Ja-

mes recunoaște că, atunci când și-au formulat punctele de vedere, pragmatistii nu au fost suficient de atenți la nuanțele limbajului. Ei au optat, în mod nefericit, pentru denumirea de *pragmatism*, care are conotații practice și le-a permis criticilor să afirme că pragmatismul nu este o filosofie, ci doar viziunea asupra lumii a unor oameni de acțiune. James ține, însă, să precizeze că pragmatistii sunt preocupați de analiza teoretică și că, în ciuda faptului că își concentrează atenția asupra concretului, asupra funcționării la nivel practic a ideilor noastre, aceasta nu înseamnă că ei ignoră interesul teoretic.

O ultimă neînțelegere pe care James insistă să o clarifice privește punctul de vedere potrivit căruia pragmatismul ar fi o formă de solipsism. Filosoful american admite că pragmatismul este compatibil cu solipsismul dar aceasta nu înseamnă că ar fi mai apropiat de solipsism decât de o altă doctrină metafizică. El consideră că pragmatismului îi pot fi aduse diverse completări, astfel încât acesta să ajungă să fie compatibil și cu agnosticismul contemporan sau cu idealismul. În urma unor astfel de completări, pragmatismul și-ar depăși, însă, obiectivul său primordial (acela de a analiza natura funcției cunoașterii) și ar deveni o teorie metafizică pierzându-și, astfel, unul dintre meritele sale principale, acela de a fi doar o teorie epistemologică. În forma sa originală, pragmatismul este integral epistemologic și poate constitui fundamentul mai multor doctrine metafizice, nu doar al solipsismului. Potrivit lui James: „Unul dintre meritele pragmatismului este acela că este în întregime epistemologic. El trebuie să asume realități; dar nu face presupuziții în privința alcătuirii lor și cele mai diverse metafizici îl pot utiliza ca fundament al lor. În mod cert, el nu are o afinitate specială cu solipsismul”³¹.

³¹ *Ibidem*, p. 215.

Tentativa lui James de a clarifica o serie de teze ale sale despre care el considera că au fost greșit înțelese de către anumiți comentatori, nu i-a determinat, însă, pe aceștia să renunțe la punctele lor de vedere. Criticii pragmatismului (dintre care ies în evidență intelectualistii) au continuat să susțină că nu este vorba despre simple neînțelegeri, ci despre deficiențe reale ale teoriei pragmatiste a adevărului. Din acest motiv, ei au formulat obiecții la adresa teoriei, prin care au căutat să scoată cât mai clar în evidență aceste deficiențe. Un reprezentant al pragmatismului clasic care a încercat să sintetizeze obiecțiile intelectualiste și să le răspundă a fost John Dewey. Voi prezenta mai târziu, în cadrul acestui studiu, atât obiecțiile cât și răspunsurile lui Dewey. Înainte de aceasta, însă, mă voi axa, în rândurile ce urmează, asupra expunerii concepției despre adevăr a acestui filosof american.

3. Concepția despre adevăr a lui John Dewey

John Dewey este considerat, de către comentatorii de specialitate, ca fiind unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai pragmatismului american modern. El a sistematizat ideile lui Peirce și James, dezvoltând pragmatismul ca teorie a adevărului. Concepția sa despre adevăr se apropie mai mult de cea a lui James decât de cea a lui Peirce, mai ales prin prisma faptului că atât Dewey cât și James adoptă o poziție instrumentalistă în ce privește adevărul. Există, însă, și diferențe între concepțiile celor doi autori, fapt remarcat și de către Bertrand Russell, care afirmă că: „Perspectiva doctorului Dewey este științifică și argumentele sale sunt în mare parte derivate dintr-o examinare a metodei științifice dar James este preocupat, în primul rând, de religie

și de morală“³².

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că, în ce privește modul în care este definit adevărul, nu există diferențe semnificative între Dewey și James. La fel ca și James, Dewey susține că adevărul unei idei constă în concordanța acesteia cu realitatea și că termenul *concordanță* trebuie înțeles altfel decât în cadrul teoriei tradiționale a adevărului corespondență. El consideră că, pentru un pragmatist, o idee este în concordanță cu realitatea atunci când conduce la rezolvarea unei situații problematice, fiind utilizată cu succes în acțiunea de atingere a unui anumit scop individual.

Cu toate că, în operele sale cu caracter filosofic, Dewey abordează cu preponderență subiecte care țin de domeniul teoriei cunoașterii, el are o atitudine deosebit de critică față de ceea ce se înțelege în mod tradițional prin epistemologie și consideră că nu trebuie trasată, în manieră tradiționalistă, o linie de demarcație între gândire (domeniul cunoașterii) și lumea factuală, care este independentă de gândire. În opinia sa, o astfel de demarcație nu poate conduce decât la confuzii și erori. El susține că analiza cunoașterii trebuie realizată în contextul mai larg al unei teorii a investigației. De altfel, atunci când vorbește despre propria sa abordare a temei cunoașterii, el nu folosește termenul *epistemologie*, ci consideră că mult mai potrivite sunt formulele *teorie a investigației* sau *logică experimentală*.

Dewey abordează chestiunea cunoașterii într-o manieră naturalistă, considerând că dezvoltarea cunoașterii este un răspuns adaptativ al omului la condițiile de mediu, rolul acestui răspuns fiind acela de a interveni, în mod activ, în mediul înconjurător și de a-l transforma. Spre deosebire de abordările epistemologice tradiționale, raționalistă și

³²Bertrand Russell, *William James*, în *History of Western Philosophy*, London, George Allen & Unwin, 1983, p. 770.

empiristă, în cadrul căreia gândirea este înțeleasă ca fiind ceva fundamental din care se constituie cunoașterea, Dewey caracterizează gândirea ca fiind produsul interacțiunii dintre organism și mediu iar cunoașterea ca fiind un instrument practic, care are un rol decisiv în controlul acestei interacțiuni. De altfel, trebuie spus că filosoful american utilizează termenul de *instrumentalism* pentru a-și desemna propria concepție naturalistă în ce privește cunoașterea.

Dewey consideră că, pentru un instrumentalist, cunoașterea nu este doar receptarea pasivă a unei realități independente de minte, ci este rezultatul unui proces activ de investigație. Judecățile noastre sunt instrumente care servesc la explicarea modului în care se desfășoară interacțiunea noastră cu mediul și la predicția experiențelor noastre viitoare. Ele funcționează în situații de viață și au implicații asupra existenței noastre viitoare. Judecățile sunt instrumente care funcționează împreună cu experiența, în sensul că au capacitatea de a conecta între ele diverse experiențe (făcând, astfel, posibilă predicția) dar sunt, la rândul lor, verificate prin intermediul experienței. În opinia lui Dewey, judecățile trebuie considerate ca fiind mijloace în cadrul procesului de investigație și trebuie evaluate în funcție de eficiența sau ineficiența lor. În ce privește valoarea lor de adevăr, aceasta este relativă la posibilitatea de a justifica asertarea lor.

Pentru a înțelege cu claritate în ce constă adevărul unei judecăți din punctul de vedere al lui Dewey, este necesar să precizăm, în prealabil, cum consideră el că decurge procesul de investigație prin care ajungem la adevăr. Motivul este acela că, pentru Dewey, investigația este instrumentul prin intermediul căruia ne apropiem de adevăr, construindu-l tot timpul. Filosoful american diferențiază cinci etape ale procesului de investigație, și anume situația indeterminată, instituirea unei probleme, determinarea

soluției problemei, raționarea și experimentul. Procesul de investigație își are originea într-o situație problematică și constă în: „transformarea controlată sau direcționată a unei situații indeterminate într-o situație care este atât de determinată în distincțiile și relațiile sale constituente încât convertește elementele situației originale într-un întreg unificat”³³. Investigația poate transforma o situație indeterminată într-una determinată. Cel care realizează investigația operează schimbări deliberate asupra situației cognitive, ajungând, până la urmă, să construiască obiectul cunoașterii, care nu există anterior procesului de investigație, ci este produsul acestui proces. Dewey nu contestă că, înainte de a avea loc investigația, au loc evenimente în natura înconjurătoare dar consideră că acestea nu constituie obiecte ale cunoașterii decât în momentul în care sunt investigate. Caracteristicile unui obiect al cunoașterii depind de condițiile specifice care au fost impuse încă de la început procesului de investigație. Cercetătorul încearcă să soluționeze o anumită situație problematică, concepe o anumită procedură pe baza căreia urmează să se desfășoare procesul de cercetare și face observații și măsurători în termenii conceptelor care sunt disponibile în respectiva fază de dezvoltare a științei. În urma procesului de investigație, situația indeterminată de la care s-a pornit este transformată iar obiectul cunoașterii este construit.

Idea lui Dewey potrivit căreia obiectul cunoașterii este construit i-a determinat pe unii comentatori să considere că el ar fi un antirealist. Punctul lor de vedere este, însă, contrazis de o serie de afirmații ale lui Dewey. Astfel, într-un articol al său intitulat *A Short Catechism Concerning Truth*, el susține că există lucruri independente de ideile noastre, „existențe independente de idei, existențe care sunt anterioare, simultane și

³³John Dewey, *Logic: The Theory of Inquiry*, New York, Holt, 1938, p. 104–105.

ulterioare ideilor³⁴. Dewey subliniază că: „potrivit pragmatismului, ideile (judecățile și raționamentele fiind incluse, pentru conveniență, în acest termen) sunt atitudini de răspuns față de lucruri extra-ideale, extra-mentale³⁵. De altfel, majoritatea comentatorilor contemporani ai operei lui Dewey, printre care se numără H. S. Thayer și James Gouinlock, consideră că acesta nu este un antirealist. Thayer susține că, pentru Dewey, „cunoașterea nu este o modificare a obiectelor cunoașterii³⁶, ci a situației indeterminate de la care pornește investigația. El consideră că Dewey a dorit să sublinieze că noi putem ști cum funcționează obiectele doar în măsura în care acestea sunt produsul unor procese de investigație și că numai în această formă avem posibilitatea de a utiliza obiectele în scopuri practice. În ce îl privește pe Gouinlock, acesta susține că: „Dewey a repudiat ideea arhaică potrivit căreia cunoașterea este o corespondență între un obiect și o imagine mentală dar aceasta nu îl face un antirealist. Într-adevăr, indiferent ce se înțelege prin « realism », studiul investigației al lui Dewey concluzionează că ideile noastre sunt determinate de către natura evenimentelor reale într-o măsură mult mai mare decât se recunoscuse în orice filosofie pre-pragmatică³⁷.

Revenind la prima etapă a procesului de investigație, situația problematică, aceasta este caracterizată de către Dewey ca fiind o situație în care răspunsurile instinctive pe care organismul uman le dă mediului înconjurător nu îi mai permit individului să

³⁴Idem, *A Short Catechism Concerning Truth*, în *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York, Henry Holt and Company, 1910, p. 155.

³⁵*Ibidem*, p. 155.

³⁶H. S. Thayer, *Dewey and the Theory of Knowledge*, în „Transactions of the C. S. Peirce Society“, 26, 1990, p. 448.

³⁷James Gouinlock, *John Dewey*, în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York, Routledge, 1998, p. 49.

își atingă scopurile propuse. Aflat într-o astfel de situație, individul începe să identifice datele care îi permit să definească parametrii în care se va desfășura procedura de rezolvare a aspectelor problematice ale situației. Pe baza acestor date, el poate înțelege care este problema cu care se confruntă și poate formula soluții ipotetice pentru aceasta. Apoi, prin raționare, individul va încerca să determine care sunt consecințele pe care le-ar putea avea aceste soluții ipotetice, odată puse în aplicare. Etapa finală a procesului de investigație o reprezintă chiar punerea în practică a ipotezelor, testarea lor experimentală.

Adevărul și falsitatea sunt aspecte relaționate care țin de ultima etapă a procesului de investigație, cea experimentală. Până în această etapă, o ipoteză nu este nici adevărată nici falsă, este doar o simplă afirmație. Etapa experimentală este atinsă atunci când se poate trece la punerea în practică a unui plan unitar de acțiune care a fost deja întocmit. Experimentul decurge potrivit cerințelor impuse de către dificultatea inițială. Succesul ipotezei care urmează a fi testată experimental depinde de cât de cuprinzător contribuie ea la rezolvarea dificultății identificate. Adevărul ipotezei depinde de consecințele care apar atunci când ea este pusă în aplicare. În cazul în care consecințele permit rezolvarea dificultății inițiale, care a generat procesul de investigație, atunci ipoteza testată este adevărată (cu precizarea că adevărul ei este acceptat provizoriu, grație rezultatelor utile obținute în urma verificării ei). În cazul în care consecințele nu permit eliminarea dificultății, atunci înseamnă că ipoteza formulată în vederea soluționării problemei este falsă.

Sintetizând, putem spune că, pentru a fi adevărată, o judecată trebuie să îndeplinească două condiții: în primul rând, ea trebuie să fie justificată, adică să fie produsul unei investigații care a fost realizată cu scopul de a soluționa o problemă dată; în

al doilea rând, ea trebuie să rezolve problema care a determinat formularea acestei judecăți în calitate de soluție posibilă a ei.

Dewey respinge fundaționalismul și adoptă o poziție failibilistă. El consideră că orice judecată acceptată ca fiind adevărată are acest statut doar provizoriu, și anume atâta timp cât va putea să ofere o înțelegere suficient de coerentă a realității, astfel încât aceasta să servească drept bază pentru acțiunea umană. Adevărul este acceptat provizoriu datorită utilității sale, care a fost verificată prin experiență. Nu este suficient să ajungi la adevăr, ci trebuie să îl și utilizezi, să îl pui în aplicare la nivelul vieții de zi cu zi, iar atunci când îl pui în practică adevărul trebuie să se dovedească a fi util. Potrivit lui Dewey: „Posibilitatea de a ajunge la adevăr și de a-l utiliza devine o problemă fundamentală și o condiție a vieții moderne”³⁸. Deținerea adevărului ne ușurează viața și ne permite să acționăm mai eficient, motiv pentru care este foarte important pentru fiecare dintre noi să aflăm adevărul și să îl putem utiliza.

Este demn de menționat faptul că, în lucrările sale târzii, Dewey va ajunge să aibă dubii în privința posibilității formulării unei caracterizări clare și precise a adevărului. El va considera că nu este posibilă o astfel de caracterizare din cauza acumulării semnificațiilor tradiționale pe care le-a primit termenul *adevăr*, semnificații care, în opinia sa, sunt înșelătoare și conduc la apariția a numeroase confuzii și ambiguități. De altfel, filosoful american va renunța, treptat, la a mai utiliza termenul *adevăr*, înlocuindu-l cu formula *asertabilitate garantată*, care, susține el, este mai potrivită pentru a descrie proprietatea acelor idei care sunt rezultatul unui proces de investigație încheiat cu succes. În plus, această formulă are avantajul de a-i permite filosofului prag-

³⁸John Dewey, *The Significance of the Problem of Knowledge*, în *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York, Henry Holt and Company, 1910, p. 287.

matist să evite cu mai mare ușurință obiecțiile formulate, până la momentul respectiv, la adresa teoriei pragmatiste a adevărului.

Să vedem, însă, care au fost principalele obiecții care au vizat această teorie și cum au încercat pragmatistii să răspundă acestor obiecții.

III. Obiecții și răspunsuri

Încă din perioada vieții celor trei principali reprezentanți ai pragmatismului clasic, au fost formulate obiecții împotriva teoriei adevărului formulată de către aceștia. Obiecțiile au fost numeroase și au venit mai ales din partea filosofilor intelectualiști. În general, ele au vizat punctele de vedere cu privire la adevăr exprimate de către James și Dewey, dat fiind faptul că lucrările acestor doi autori se bucurau de o largă circulație internațională și erau amplu discutate (ceea ce nu se poate spune despre lucrările lui Peirce, ale cărui puncte de vedere au fost cunoscute mai ales prin intermediul lui James). Trebuie spus, însă, că ele semnalau deficiențe ale teoriei pragmatiste a adevărului considerată în integralitatea sa.

Unele dintre cele mai solide critici formulate la adresa doctrinei pragmatiste despre adevăr îi aparțin lui Bertrand Russell. Potrivit unei afirmații a filosofului englez: „Găsesc mari dificultăți intelectuale în această doctrină”³⁹. În principal, Russell a formulat două critici, care au vizat teoria pragmatistă a adevărului așa cum este aceasta expusă în lucrările lui William James. Este demn de menționat faptul că, deși James a răspuns acestor critici, Russell nu a renunțat la ele nici în lucrările pe care le-a scris

³⁹Bertrand Russell, *William James*, în *History of Western Philosophy*, London, George Allen & Unwin, 1983, p. 771.

ulterior.

O primă critică pornește de la observația că, pentru James, o credință este adevărată în cazul în care efectele ei sunt bune. În opinia lui Russell, pentru ca o astfel de caracterizare a credinței să poată fi acceptată este necesar să știm, în primul rând, ce înseamnă *bine* și, în al doilea rând, care sunt efectele respectivei credințe. Trebuie să știm aceste lucruri înainte de a putea afla dacă ea este adevărată deoarece, potrivit punctului de vedere al lui James, numai după ce am decis că efectele unei credințe sunt bune avem dreptul de a o numi *adevărată*.

Pentru a ilustra deficiențele acestui punct de vedere al filosofului american, Russell recurge la un exemplu. Să presupunem că cineva ar dori să afle dacă este adevărată credința potrivit căreia Cristofor Columb a trecut Atlanticul în 1492. În conformitate cu concepția lui James, respectiva persoană nu ar trebui să se uite într-o carte pentru a afla dacă această credință este adevărată, ci ar trebui să determine care sunt efectele factuale ale credinței menționate și cum diferă ele de efectele factuale ale altor credințe, potrivit cărora Columb a traversat Atlanticul în 1491 sau în 1493. Numai că așa ceva ar fi foarte dificil de realizat. În plus, persoana în cauză ar trebui să determine care sunt efectele etice ale acestor credințe și care dintre aceste efecte ar fi mai regretabile. Și aceste efecte ar fi dificil de identificat. Mai mult decât atât, ea ar trebui să susțină că estimarea pe care a făcut-o privind efectele factuale și etice ale respectivei credințe este adevărată deoarece, dacă ar fi falsă, atunci întregul argument prin care respectiva persoană a încercat să demonstreze veridicitatea credinței sale nu ar mai fi valabil. Dar a spune că estimarea pe care ai realizat-o în ce privește efectele unei credințe este adevărată, înseamnă a spune că acea credință are consecințe bune (în conformitate cu concepția despre adevăr a lui James), ceea ce este adevărat doar dacă ea are, într-

adevăr, consecințe bune și tot așa, la infinit. Se ajunge, astfel, la o circularitate din care nu mai putem ieși în cazul în care admitem că o credință este adevărată în cazul în care efectele ei sunt bune.

James consideră că obiecția lui Russell este neîntemeiată deoarece pornește de la înțelegerea greșită a punctelor lui de vedere. Potrivit filosofului american: „Noi nu afirmăm nimic atât de prostesc cum presupune domnul Russell”⁴⁰.

James ține să sublinieze că el nu a susținut niciodată că, pentru ca o persoană să creadă că o propoziție este adevărată, ea trebuie să determine, mai înainte, dacă efectele acelei propoziții sunt bune și să creadă că ele sunt bune. Punctul său de vedere este acela că efectele bune ale unei propoziții nu sunt doar un semn sigur sau un criteriu prin intermediul căruia este constatată, de obicei, prezența adevărului (chiar dacă ele pot avea, uneori, rolul unui astfel de semn sau criteriu), ci sunt, mai degrabă, motivul ascuns din interiorul fiecărei aserțiuni adevărate. El precizează că, în opinia sa, consecințele bune pe care le are o credință a noastră sunt, pentru aceasta, *causa existendi* dar nu sunt premisa ei logică și cu atât mai puțin conținutul ei obiectiv. Consecințele credințelor pe care le avem sunt singurele care ne îndreptățesc să facem distincție, la nivel practic, între credințe adevărate și false.

Cea de-a doua critică a lui Russell vizează definiția pragmatistă a adevărului și semnalează faptul că, în conformitate cu această definiție, credința potrivit căreia *A* există poate fi adevărată chiar dacă *A* nu există. Russell și-a ilustrat această critică recurgând la exemple. Iată un astfel de exemplu: să presupunem că cineva crede că a existat o persoană pe nume Cristofor Columb și că toată lumea admite că această

⁴⁰William James, *Two English Critics*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 273.

credință este adevărată. Russell se întreabă de ce este considerată această credință ca fiind adevărată. Un motiv plauzibil ar fi acela că a existat, într-adevăr, o persoană cu acest nume care a trăit acum câteva sute de ani. Așadar, respectiva credință este adevărată grație cauzelor ei și nu datorită efectelor ei. Numai că, în conformitate cu teoria pragmatistă a adevărului, se poate întâmpla ca o credință de tipul **A există** să fie adevărată chiar dacă, în fapt, A nu există. Russell susține că, pentru un pragmatist, o credință poate fi adevărată chiar și în situația în care cauza ei nu există. El invocă, în sprijinul acestui punct de vedere, o afirmație a lui James potrivit căreia: „dacă ipoteza existenței lui Dumnezeu funcționează satisfăcător în sensul cel mai larg al cuvântului, ea este adevărată”⁴¹. În opinia lui Russell, atunci când faci o astfel de afirmație consideri, implicit, că nu mai este important să dovedești că Dumnezeu există și că este suficient faptul că ipoteza privind existența acestuia este utilă. În conformitate cu afirmația lui James, credința în existența lui Dumnezeu este adevărată în condițiile în care ea funcționează satisfăcător. Veridicitatea ei nu este influențată de faptul că Dumnezeu există sau nu. Or, după cum remarcă Russell, dacă judecăm în acești termeni atunci putem afirma că orice credință în existența unei ființe sau a unui lucru este adevărată dacă are consecințe satisfăcătoare pentru noi, chiar și în condițiile în care acea ființă sau acel lucru nu există.

Răspunsul lui James a fost acela că, atunci când a făcut respectiva afirmație cu privire la credința în existența lui Dumnezeu, el a vrut să spună că o astfel de credință este adevărată pentru individul care o are deoarece îi satisface acestuia anumite nevoi existențiale, de ordin psihologic. James consideră că, între mai multe credințe con-

⁴¹Idem, *Pragmatism and Religion*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 115.

curente care sunt identice sub aproape toate aspectele, individul o va alege pe aceea care îi satisface în cea mai mare măsură nevoile existențiale. Iar credința în Dumnezeu îndeplinește acest criteriu. Filosoful american susține că cei care formulează o astfel de obiecție nu țin cont de faptul că, în orice descriere concretă a ceea ce se înțelege prin adevăr, cuvântul *adevăr* nu poate fi folosit decât relativ la o persoană care gândește, la un subiect care are o anumită credință. Or pragmatistii pun accentul chiar pe funcționarea opiniilor adevărate, pe aplicarea lor practică, ce nu poate fi realizată decât de către un individ sau altul. Persoana este cea care pune opinia în aplicare iar adevărul opiniei este relativ la persoană deoarece ea este în măsură să aprecieze dacă efectele pe care le-a avut opinia sa sunt sau nu pozitive. James consideră că un critic anti-pragmatist, așa cum este Russell, tratează adevărul ca fiind ceva absolut și profită de faptul că cititorii săi au tendința de a considera că propriile lor adevăruri au un caracter absolut, deși ele nu au decât un caracter relativ. Influențați de către criticul anti-pragmatist, cititorii vor crede că enunțul potrivit căruia **A nu există** exprimă un adevăr absolut. Implicit, ei nu vor fi de acord cu pragmatistul care susține că o credință cum ar fi aceea că *A* există este adevărată pentru un individ dacă are consecințe satisfăcătoare pentru el. James consideră că un pragmatist concepe adevărul ca fiind relativ la subiect. Aceasta nu înseamnă, însă, că, din perspectivă pragmatistă, o credință poate fi adevărată chiar dacă obiectul ei nu există. Dimpotrivă, în conformitate cu teoria pragmatistă a adevărului, orice credință adevărată se află în raport de concordanță cu un obiect independent de ea, obiect care trebuie să existe pentru ca ea să fie adevărată. Dar nu este suficientă concordanța cu obiectul pentru ca o persoană să considere o credință ca fiind adevărată. Individul va admite că o credință este adevărată doar dacă ea îi este utilă. Iar ceea ce este util pentru

mine poate să nu fie util pentru tine, tot așa cum ceea ce este adevărat pentru mine poate să nu fie adevărat pentru tine. Dacă pe mine mă satisface credința că *A* există, această credință este adevărată pentru mine, dar s-ar putea ca ea să nu fie adevărată pentru tine. În opinia lui James, ceea ce denotă termeni cum ar fi aceia de *adevăr*, *obiect*, *credință* variază în funcție de context și de relația cu subiectul cunoscător dar aceasta nu înseamnă că există credințe fără obiect. În esență, el consideră că obiecția lui Russell nu este îndreptățită. Aceasta nu îl împiedică, însă, să constate că respectiv obiecția a ajuns să se impună, prin repetare, și să fie foarte răspândită: „în ciuda evidentei cerințe pragmatiste ca, atunci când am făcut afirmația adevărată că ceva există, acel ceva trebuie să existe, calomnia pe care domnul Russell o repetă a câștigat cea mai largă răspândire“⁴².

În afara lui Russell, au existat numeroși alți filosofi, preponderent intelectualiști, care au formulat obiecții la adresa teoriei pragmatiste a adevărului. În articolul său intitulat *A Short Catechism Concerning Truth*, John Dewey a încercat să realizeze o sinteză a principalelor obiecții formulate, până la momentul respectiv, de către filosofii intelectualiști la adresa acestei teorii. El a identificat nouă astfel de obiecții și a încercat să răspundă fiecăreia dintre ele.

În conformitate cu una dintre obiecții, pragmatismul tratează adevărul ca fiind ceva subiectiv, care constă în satisfacția pe care ideile le-o oferă indivizilor. Criticii consideră că un astfel de punct de vedere este inacceptabil deoarece adevărul unei idei nu este ceva subiectiv, ci depinde de relația pe care ideea o are cu lucrul pe care îl desemnează.

⁴²Idem, *Two English Critics*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 275.

Răspunsul pe care un pragmatist îl poate da acestei obiecții este, în opinia lui Dewey, acela că ideile sunt atitudini de răspuns pe care le avem cu privire la lucruri extra-mentale.

Chiar și originea unei idei se află în ceva aflat în afara minții. Dewey afirmă că: „Originea unei idei se află într-o situație empirică oarecare, extra-mentală, care provoacă idei ca moduri de răspuns, în timp ce semnificația lor se găsește în modificările – « diferențele » – pe care le fac în această situație extra-mentală”⁴³. Pentru un pragmatist, atât originea cât și conținutul și valoarea unei idei sunt extra-mentale. Iată de ce este eronat să susții că, din perspectivă pragmatistă, adevărul unei idei este ceva subiectiv.

O altă obiecție a intelectualiștilor semnaleză faptul că lucrurile externe despre care vorbesc pragmatistii, chiar dacă pot fi externe raportat la ideile care le desemnează, sunt, totuși, empirice. Ele sunt tot experiențe de unde rezultă că, în fond, sunt mentale. Un pragmatist concepe adevărul ca pe o relație experimentată și nu ca pe o relație dintre experiență și ceva care transcende experiența, ceea ce demonstrează că adevărul despre care vorbesc pragmatistii este o relație intra-mentală. Or, potrivit criticilor intelectualiști, adevărul obiectiv trebuie să fie ceva care transcende experiența și pe care verificarea nu îl afectează în nici un fel. În opinia lor, o idee este adevărată înainte de a fi verificată. Ei consideră că pot exista chiar adevăruri care sunt complet neverificabile, ceea ce nu le împiedică să fie adevăruri deoarece, în virtutea caracterului lor extra-mental, ele nu depind de actul verificării.

Dewey consideră că această obiecție pornește de la o confuzie, pe care își propune

⁴³John Dewey, *A Short Catechism Concerning Truth*, în *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York, Henry Holt and Company, 1910, p. 155.

să o clarifice. El subliniază că un pragmatist nu admite existența transcendenței, înțelegând prin transcendență ceea ce este în mod esențial dincolo de experiență, ceea ce nu poate fi cunoscut, lucrul în sine. Implicit, el nu definește adevărul ca fiind o relație între experiență și ceva care nu poate fi cunoscut prin experiență. Aceasta nu înseamnă, însă, că pragmatistii concep adevărul ca pe o relație intra-mentală. Pentru a fi îndreptățită obiecția potrivit căreia filosofii pragmatisti au o poziție subiectivistă în ce privește adevărul și reduc orice formă de existență la ceva pur mental, ar trebui ca ei să considere că experiența constă doar din stări mentale. Dewey subliniază, însă, că pragmatistii nu concep experiența în acest mod, ci ca fiind: „o chestiune de funcții și de obiceiuri, de ajustări și re-ajustări active, de co-ordonări și activități, mai degrabă decât o chestiune de stări de conștiință“⁴⁴.

Potrivit celei de-a treia obiecții pe care a identificat-o filosoful american, pragmatistii nu reușesc să evite subiectivismul și solipsismul atunci când formulează teoria lor despre adevăr decât cu prețul acceptării punctului de vedere rival, al intelectualistilor, potrivit căruia adevărul constă în relația de corespondență dintre idee și lucrul pe care aceasta îl denotă, relație care este fundamentală și neanalizabilă.

Dewey consideră că această obiecție nu este îndreptățită deoarece pragmatistii concep corespondența într-o manieră diferită față de intelectualisti. Pentru un filosof pragmatist, corespondența nu este o relație fundamentală și neanalizabilă. Pragmatistul analizează relația de corespondență care se stabilește între idee și lucru, între gând și existență, și încearcă să determine care este natura ei. Dewey subliniază că: „pragmatistul susține că relația în chestiune este una de corespondență între existență și gând; dar el susține că corespondența, în loc să fie un mister fundamental și neanali-

⁴⁴*Ibidem*, p. 157.

zabil, care urmează a fi definit prin repetare, este chiar o chestiune de co-respondență, în sensul clar și familiar al acestui cuvânt⁴⁵. Ideea pe care o gândim, odată pusă în aplicare, are o serie de efecte, de consecințe. Lucrul pe care îl denotă această idee are, la rândul său, anumite efecte. Pentru un pragmatist, sincronizarea dintre cele două tipuri de consecințe constituie corespondența în care constă adevărul. Falsitatea constă în nesincronizare, în eșecul acestor consecințe de a funcționa împreună, de a-și răspunde una alteia.

Potrivit unei alte obiecții, pragmatismul intră în contradicție cu simțul comun atunci când caracterizează corespondența care constituie adevărul ca fiind o relație care nu există decât după ce ideile au funcționat, după ce au fost puse în aplicare. Potrivit intuițiilor simțului comun, stabilirea acordului dintre idei și realitate trebuie să fie anterioară momentului în care acestea sunt puse în aplicare. Doar în virtutea acestui acord ideile vor putea funcționa. În opinia criticilor, este anti-intuitiv să susții, în manieră pragmatistă, că, spre exemplu, adevărul descoperirii Americii de către Columb depinde de funcționarea ulterioară a unei idei cu privire la această descoperire.

Replica lui Dewey este aceea că descoperirea Americii de către Columb nu trebuie considerată ca fiind un adevăr, ci ca fiind un eveniment. Pentru a putea vorbi despre adevăr și falsitate este necesar să formulăm o convingere, o credință, o judecată cu privire la un eveniment. Dar, din moment ce convingerea, judecata, este ulterioară evenimentului, adevărul ei nu poate consta în respectul eveniment deoarece acesta a trecut, nu mai există. Un pragmatist ține, însă, cont de faptul că orice eveniment trecut a avut efecte, consecințe, care s-au perpetuat până în prezent și vor continua în viitor. De asemenea, el are în vedere faptul că orice convingere sau credință a noastră

⁴⁵ *Ibidem*, p. 158.

cu privire la respectivul eveniment are, la rândul ei, consecințe obiective și exercită o anumită influență asupra modului nostru de a acționa. Pe baza acestor două tipuri de consecințe, un pragmatist poate explica, într-o manieră plauzibilă, în ce constă adevărul unei judecăți despre trecut, chiar dacă evenimentul care a dus la formularea acestei judecăți nu mai există. El va susține că dacă cele două tipuri de efecte se sincronizează în mod armonios, atunci convingerea, credința, judecata respectivă este adevărată. Criticii consideră, însă, că un pragmatist nu poate explica în ce constă adevărul unei judecăți despre trecut tocmai pentru că el afirmă că adevărul unei judecăți constă în consecințele ei viitoare, ceea ce înseamnă că și obiectul ei este ceva din viitor. Or, atunci când susținem că este adevărat că ieri a plouat, obiectul acestei judecăți este ceva trecut, nu viitor. În opinia lui Dewey, cei care formulează un astfel de punct de vedere confundă conținutul unei judecăți cu referința acestui conținut. Într-adevăr, conținutul unei judecăți cu privire la ploaia de ieri ține de trecut dar nu trebuie uitat faptul că obiectivul distinctiv al unei judecăți este acela de a-i da conținutului ei o referință, o funcție viitoare.

Cea de-a cincea obiecție intelectualistă pe care Dewey o ia în considerare se referă la faptul că pragmatistii identifică adevărul cu verificarea. În opinia criticilor, o astfel de identificare este absurdă dat fiind faptul că, atunci când verifici o idee, descoperi că ea era, deja, adevărată. Or pragmatistul susține că însuși actul prin care aflăm că o idee este adevărată este cel care creează adevărul aflat. După cum observă J. B. Pratt (unul dintre susținătorii acestor obiecții), atunci când vorbește despre o idee adevărată pragmatistul afirmă că: „din moment ce utilitatea ei o dovedește ca fiind adevărată, veridicitatea ei constă în utilitatea ei. Testul adevărului și semnificația adevărului

sunt, astfel, complet identificate⁴⁶. Criticii intelectualiști subliniază că, în momentul în care identifiți adevărul cu verificarea, te confrunți cu serioase dificultăți, cum ar fi aceea de a trebui să accepți că există enunțuri care nu sunt nici adevărate nici false pentru simplul motiv că ele nu au fost și nu vor fi niciodată verificate de cineva. O altă dificultate este aceea că, în cazul în care un enunț este verificat în două momente temporale diferite, se poate întâmpla ca el să fie confirmat la o primă verificare și neconfirmat la o a doua verificare, ceea ce nu ar corespunde legii contradicției, potrivit căreia unul și același enunț nu poate fi atât adevărat cât și fals.

Dewey remarcă faptul că majoritatea celor care formulează o astfel de obiecție admit punctul de vedere pragmatist potrivit căruia verificarea constă în testarea unei judecăți prin intermediul consecințelor ei. Cu toate acestea, ei resping cu hotărâre ideea potrivit căreia adevărul unei judecăți constă în procesul ei de verificare și susțin că judecata este adevărată în virtutea faptului că se află într-o relație de corespondență cu realitatea. Dewey consideră că o astfel de poziție este nesustenabilă, din mai multe motive. Un prim motiv este următorul: dacă acceptăm că adevărul unei judecăți cu privire la un eveniment constă în relația de corespondență statică dintre judecată și acel eveniment, atunci va fi foarte dificil să explicăm cum este posibil ca adevărul judecății să fie probat prin intermediul consecințelor viitoare ale acesteia. Un alt motiv este acela că, în cazul în care cei care formulează această obiecție la adresa teoriei pragmatiste a adevărului admit că verificarea unei idei constă în funcționarea ei, în punerea ei în aplicare, atunci sunt nevoiți să accepte că propria lor teorie a adevărului poate fi cunoscută ca fiind adevărată doar dacă este verificată pe baza aplicațiilor ei. Or, după cum observă Dewey: „dacă este adevărată teoria potrivit căreia adevărul

⁴⁶J. B. Pratt, *What Is Pragmatism?*, New York, Macmillan Co., 1909, p. 89.

este o proprietate statică, deja constituită, a judecăților, cum este posibil ca el să fie verificat făcând diferențieri particulare în cursul evenimentelor?”⁴⁷. Un al treilea motiv este acela că, în situația în care admitiți că punctele de vedere ale pragmatistilor în ce privește verificarea sunt adevărate, devine inutil să mai susții că o idee are proprietatea de a fi adevărată înainte de a fi verificată. Nu are rost să pornim de la presupuziția că ideea are, înainte de a fi verificată, o proprietate fundamentală și neanalizabilă, din moment ce concepția pragmatistă despre verificare ne oferă posibilitatea de a explica cum se constituie adevărul unei idei fără a mai porni de la asemenea presupuziții cu caracter speculativ.

Potrivit celei de-a șasea obiecții, filosofi pragmatisti adoptă o poziție intelectualistă atunci când afirmă despre teoria pragmatistă a adevărului că este adevărată deoarece tratează adevărul ca și cum ar fi o proprietate intrinsecă a teoriei menționate.

Răspunsul pe care Dewey îl dă acestei critici este acela că, într-adevăr, pragmatistul afirmă că teoria sa este adevărată dar în sensul pragmatist al termenului *adevăr*. Ea este adevărată în sensul că funcționează, elimină obscuritățile, îi pune pe indivizi într-o relație mai experimentală, mai puțin sceptică și mai puțin dogmatică cu viața, pune în acord metoda filosofică și metoda științifică, permite rezolvarea multor probleme ale epistemologiei, etc. Adevărul teoriei pragmatiste nu este o proprietate neanalizabilă, neverificabilă, statică și nefuncțională, așa cum este pentru intelectualiști, ci constă în diferitele modalități de funcționare ale teoriei.

Cea de-a șaptea obiecție a criticilor intelectualiști pornește de la constatarea că filosofi pragmatisti apelează întotdeauna la judecățile altora pentru a-și confirma propriile lor judecăți. Numai că, după cum observă criticii, în cazul în care consideri că

⁴⁷John Dewey, *A Short Catechism Concerning Truth*, p. 162.

Îți poți confirma propria judecată apelând la alte judecăți înseamnă că admiți că o judecată poate fi intrinsec adevărată.

Dewey susține că pragmatistii procedează în acest mod deoarece ei consideră că orice judecată apare în condițiile nevoii de cercetare și de exprimare a individului și că ea trebuie testată în funcție de eficiența pe care o are în a satisface această nevoie. Ei fac apel la alte judecăți tocmai pentru a facilita această testare. Dar de aici nu rezultă că ei ar admite că judecățile pot fi intrinsec adevărate. În opinia lui Dewey, intelectualistii fac greșeala de a considera că pragmatistii încep prin a formula o teorie a adevărului fără a-și pune, anterior, problema de a stabili ce sunt judecățile. De aceea, el ține să sublinieze că un filosof pragmatist formulează, mai întâi, o teorie despre judecăți și semnificații iar teoria adevărului reprezintă doar un corolar al acesteia.

În conformitate cu cea de-a opta obiecție, pragmatistul încearcă să îi convertească pe oponentii săi la propria sa teorie a adevărului iar acesta este, de asemenea, un demers intelectualist.

Dewey respinge ideea că un astfel de act de convertire are un caracter intelectualist și arată că, dimpotrivă, este un demers pragmatist deoarece: „Din moment ce oamenii trebuie să acționeze împreună, din moment ce individualitatea constă în legături și activități sociale, a converti pe altcineva la un anumit mod de a privi lucrurile înseamnă a construi legături și funcții sociale mai bine adaptate, mai prielnice în funcționarea lor”⁴⁸. Un pragmatist consideră că actul de a-i converti pe alții la propria sa teorie a adevărului este o necesitate socială iar demersul de a satisface o astfel de necesitate nu este nicidecum unul intelectualist.

Cea de-a noua obiecție a fost formulată pornind de la observația că așa-numitul

⁴⁸ *Ibidem*, p. 165.

criteriu pragmatist al adevărului este un criteriu pur personal și subiectiv, potrivit căruia este adevărat tot ceea ce funcționează în mod satisfăcător. După cum susțin criticii, pragmatistul nu are decât două opțiuni: fie admite că a formulat un criteriu pur subiectiv (caz în care relațiile sociale despre care el vorbește nu sunt altceva decât un număr de satisfacții pur subiective) fie recunoaște că există o latură intelectuală a naturii noastre care trebuie satisfăcută și a cărei satisfacție o constituie chiar adevărul (situație în care el admite criteriul intelectualist).

Răspunsul care poate fi dat acestei obiecții este următorul: intelectualistul se înșeală atunci când consideră că pragmatistul neagă factorul impersonal și își concentrează atenția exclusiv asupra factorului personal, al dorinței și realizării umane în contextul construirii și testării judecăților. Pentru un pragmatist, factorul uman, personal, funcționează în cooperare cu factorul de mediu, coadaptarea acestor doi factori putând fi denumită *satisfacție* sau *corespondență*. Motivul pentru care pragmatistii insistă asupra factorului uman este acela că: „Atâta timp cât factorul uman este ignorat și negat sau este privit ca fiind doar psihologic (indiferent ce înseamnă aceasta), factorul uman se va exprima pe sine doar în moduri iresponsabile”⁴⁹. În momentul în care se va recunoaște rolul pe care îl are factorul uman în constituirea adevărului, va ieși clar în evidență faptul că individul trebuie să accepte că fiecare credință a sa are consecințe și că toate credințele sale trebuie testate, punându-le în aplicare, pentru a descoperi care sunt consecințele lor și în ce constă semnificația lor. Până când nu sunt testate în acest fel, credințele nu sunt decât dogme și nu adevăruri, indiferent cât ar fi de evidente. În opinia unui pragmatist, credințele care nu sunt testate pot fi acceptate doar provizoriu, în calitate de ipoteze de lucru. Nici chiar credințele testate nu sunt

⁴⁹ *Ibidem*, p. 166.

considerate de către el ca fiind în mod cert și definitiv adevărate deoarece pragmatismul admite că există posibilitatea ca, pe măsură ce vor fi identificate noi modalități de testare, tot mai multe așa-zise adevăruri să revină la statutul de ipoteze de lucru.

Acestea sunt, în linii mari, principalele obiecții formulate de către intelectualiști la adresa teoriei pragmatiste a adevărului și răspunsurile care, în opinia lui Dewey, pot fi date respectivelor obiecții de către un adept al acestei teorii. Din momentul în care au fost formulate de către Dewey, aceste răspunsuri nu au mai suferit schimbări semnificative tot așa cum nici criticile nu au trecut printr-un proces de transformare radicală. Cadrul discuției a rămas, în esență, același.

Este dificil de stabilit care dintre critici sunt îndreptățite. Mulți comentatori consideră că unele dintre ele relevă, într-adevăr, deficiențe ale teoriei pragmatiste a adevărului, puncte slabe pe care pragmatistii nu au reușit să le elimine. Alții consideră că este vorba doar despre înțelegerea greșită a punctelor de vedere pragmatiste și că obiecțiile pot fi evitate fie prin clarificarea și explicarea mai detaliată a acestor puncte de vedere fie prin adoptarea conceptului de *asertabilitate garantată* (propus de către Dewey în lucrările sale târzii) și renunțarea la conceptul mult prea ambiguu de *adevăr*. Cert este faptul că nu există un consens în privința nici uneia dintre criticile prezentate, astfel încât nu se poate spune că vreuna dintre ele are un caracter decisiv, îndreptățindu-ne să respingem teoria pragmatistă a adevărului. Totuși, chiar dacă nu ne putem pronunța în mod indubitabil în privința viabilității uneia sau alteia dintre criticile menționate, se pot face o serie de observații cu caracter general în privința susținerii de care se bucură unele dintre ele în literatura de specialitate contemporană.

În ce privește cele două critici ale lui Russell, putem spune că ele sunt considerate și la momentul actual, de către mulți comentatori, ca fiind printre cele mai solide

și mai bine fundamentate critici formulate vreodată la adresa teoriei pragmatiste a adevărului. Ele continuă să se afle în prim planul discuției dintre opozanții acestei teorii și susținătorii ei.

Criticile intelectualiste cărora a încercat să le răspundă Dewey se află, la rândul lor, în atenția comentatorilor dar nu se bucură toate de aceeași susținere printre epistemologii contemporani. În timp ce unele dintre ele continuă să suscite un interes deosebit și să fie amplu discutate în literatura de specialitate, altele nu sunt menționate decât foarte rar, fără a fi susținute prin argumente.

Una dintre criticile care beneficiază și în prezent de numeroși susținători este cea potrivit căreia pragmatistii concep adevărul unei credințe ca fiind ceva subiectiv. Apărătorii acestei critici consideră că întreaga teorie pragmatistă a adevărului este o teorie subiectivă. În opinia lor, pragmatistii caracterizează adevărul unei credințe ca fiind o proprietate internă a acesteia (în sensul că o credință este adevărată dacă și numai dacă ea îi este utilă subiectului care o are), astfel încât este evident că, din perspectivă pragmatistă, adevărul este conceput ca fiind ceva subiectiv. Autori cum ar fi, spre exemplu, Alan Musgrave, consideră că orice teorie a adevărului în cadrul căreia adevărul este definit în acest mod poate fi caracterizată ca fiind o teorie subiectivă: „Am putea numi orice astfel de teorie a adevărului o teorie subiectivă, din moment ce orice astfel de teorie identifică adevărul cu o proprietate subiectivă a credințelor”⁵⁰.

O altă obiecție intelectualistă, care a fost atent analizată și a generat numeroase controverse în ultimele decenii, este aceea care semnalează dificultățile cu care se confruntă un filosof pragmatist care identifică adevărul cu verificarea. Anumiți autori,

⁵⁰ Alan Musgrave, *Common Sense, Science and Scepticism: A Historical Introduction to the Theory of Knowledge*, Cambridge, Cambridge Resource Packs, 1993, p. 249.

cum ar fi Moreland Perkins, consideră că aceste dificultăți ar putea fi evitate de către pragmatişti dacă aceştia ar identifica adevărul nu cu verificarea, ci cu verificabilitatea. Motivul este acela că verificabilitatea este o proprietate pe care fiecare enunţ o are sau nu o are, indiferent dacă acesta a fost sau va fi vreodată efectiv verificat. De asemenea, ea este o proprietate pe care enunţul o are în permanenţă. După cum susţine Perkins: „verificabilitatea este o dispoziție a enunţului care există în enunţ de la început şi permanent, chiar dacă ea ar putea să nu se manifeste niciodată în vreo verificare particulară dacă nu este niciodată efectiv testată“⁵¹. În condițiile în care identificăm adevărul cu verificabilitatea, nu mai putem spune că există enunțuri care nu sunt niciodată verificabile și nici că există enunțuri care sunt verificabile la un anumit moment dat și nu mai sunt verificabile la un alt moment dat. Implicit, nu ne mai confruntăm cu dificultățile pe care le întâmpinam dacă identificăm adevărul cu verificarea.

Soluția pe care a propus-o Perkins pentru eliminarea obiecției a fost, însă, criticată de către Robert J. Richman care consideră că este cel puțin discutabilă opinia potrivit căreia, dacă identifici adevărul cu verificabilitatea, nu vei mai fi nevoit să accepți că există enunțuri care nu sunt nici adevărate nici false. Motivul este acela că: „verificabilitatea (pe termen lung) a unui enunț nu este dependentă doar de testarea atentă a enunțului, ci și de disponibilitatea (pe termen lung) a probelor pentru enunț“⁵². Este posibil să nu fie disponibile dovezi care să permită testarea, pe termen lung, a unui

⁵¹Moreland Perkins, *Notes on the Pragmatic Theory of Truth*, în „The Journal of Philosophy“, 49, 18, 1952, p. 577.

⁵²Robert J. Richman, *Truth and Verifiability: A Reply to Mr. Perkins*, în „The Journal of Philosophy“, 50, 26, 1953, p. 810.

enunț sau a negației sale. De unde rezultă că există posibilitatea de a fi nevoit să accepți că există enunțuri care nu sunt nici adevărate nici false, chiar dacă identifici adevărul cu verificabilitatea. Iar dacă există această posibilitate, soluția lui Perkins nu poate fi acceptată ca fiind viabilă.

După cum afirmam în paginile anterioare, este dificil de stabilit care dintre criticile formulate la adresa teoria pragmatiste a adevărului este îndreptățită. Ceea ce se poate spune, însă, este că susținătorii teoriei nu au reușit să răspundă suficient de convingător unora dintre critici. Acest fapt a condus la apariția anumitor îndoieli în ce privește viabilitatea acestei teorii și i-a determinat pe numeroși epistemologi contemporani, unii dintre ei chiar pragmatişti, să se declare adepți ai teoriei adevărului propusă de către Alfred Tarski, teorie despre care se consideră că are capacitatea de a face față criticilor și de a evita paradoxurile. În aceste condiții, se pune întrebarea dacă există cel puțin anumite aspecte ale teoriei adevărului propusă de către reprezentanții pragmatismului clasic care sunt acceptate fără rezerve de către pragmatişti contemporani. De asemenea, ne putem întreba dacă această teorie are perspective de a beneficia, în viitor, de o susținere similară cu cea de care se bucură teoria lui Tarski. Voi încerca să răspund acestor întrebări în cele ce urmează.

Concluzie

În ce privește prima întrebare, trebuie spus că există o serie de aspecte ale teoriei adevărului propusă de către reprezentanții pragmatismului clasic care sunt acceptate fără rezerve de către unii epistemologi americani contemporani.

Unul dintre aspectele teoriei pragmatiste a adevărului în favoarea căruia pledează

și în prezent filosofii pragmatişti americani îl constituie anti-fundaționalismul, respingerea ideii existenței unor fundamente indubitabile ale teoriilor noastre. Anti-fundaționalismul a fost susținut, pe parcursul timpului, de către toți filosofi pragmatişti, chiar și de către aceia (cum ar fi Quine și Davidson) care au respins teoria pragmatistă a adevărului. După cum constată Hans-Johann Glock: „Acest anti-fundaționalism unește pragmatismul clasic nu doar cu Quine și Davidson dar și cu alți susținători contemporani ai ideilor pragmatiste cum ar fi Hilary Putnam, Susan Haack și Richard Rorty”⁵³.

Un alt aspect al teoriei care se bucură de susținerea a numeroși epistemologi americani contemporani îl constituie failibilismul. În literatura de specialitate continuă să fie prezentate argumente care vin în sprijinul punctului de vedere potrivit căruia nu există cunoaștere infailibilă.

Definirea adevărului ca fiind o funcție a efectelor sale practice constituie, de asemenea, un aspect al teoriei adevărului propusă de către reprezentanții pragmatismului clasic care este acceptat și de către o serie de pragmatişti americani contemporani.

Potrivit lui Richard Rorty, există și un alt aspect al acestei teorii care poate fi regăsit în operele unor filosofi pragmatişti mai recentți, așa cum sunt Quine și Davidson. Este vorba despre ceea ce Rorty numește *anti-reprezentăționalism*, care constă în respingerea ideii potrivit căreia credințele reprezintă realitatea și a ideii conform căreia concepte cum ar fi cele de *adevăr* și de *realitate* au un sens absolut, independent de scopurile și de interesele umane. Comentatori cum ar fi Hans Johann Glock consideră, însă, că acest punct de vedere al lui Rorty este nejustificat deoarece atât Quine cât și

⁵³Hans-Johann Glock, *Logical Pragmatism*, în *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Davidson s-au declarat adepți ai teoriei despre adevăr a lui Tarski și au respins teoria adevărului formulată de către reprezentanții pragmatismului clasic. Or, în aceste condiții, nu poți afirma în mod întemeiat că autori cum sunt Quine și Davidson concep adevărul și realitatea într-o manieră similară cu Peirce sau cu James.

De altfel, trebuie spus că nici chiar Richard Rorty însuși nu este un susținător al definiției pragmatiste a adevărului, chiar dacă este unul dintre cei mai importanți continuatori ai tradiției pragmatismului american. După cum observă Michael Williams, unul dintre comentatorii operei sale: „ar trebui notat că Rorty nu sprijină o definiție pragmatistă a adevărului, susținând, alături de Donald Davidson, că, în cazul unui concept primitiv cum este cel de adevăr, adevărata greșală ar fi să nu-i consacram una sau alta dintre analizele particulare, ci chiar să încercăm să-i furnizăm vreun gen de analiză informativă”⁵⁴.

Spre deosebire de Rorty, Hilary Putnam, un alt reprezentant marcant al pragmatismului american contemporan, nu a respins această definiție, ba chiar a încercat să aducă argumente și în sprijinul altor elemente ale teoriei adevărului pe care au propus-o principalii reprezentanți ai pragmatismului clasic. Câteva exemple de astfel de elemente le constituie ideea lui Peirce, potrivit căreia este adevărată opinia în privința căreia cad de acord toți investigatorii, și propunerea lui Dewey privind adoptarea conceptului de *asertabilitate garantată*.

Deși există autori care își manifestă în continuare interesul pentru teoria pragmatistă a adevărului, este demn de remarcat faptul că punctele de vedere ale lui Peirce, James și Dewey în ce privește adevărul și cunoașterea nu se află în prim planul

⁵⁴Michael Williams, *Richard Rorty*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofia cunoașterii*, vol. II, București, Editura Trei, p. 325.

atenției epistemologilor contemporani. Nici chiar punctele de vedere ale lui Dewey, care sunt mai recente, în ordine cronologică, decât cele ale lui Peirce și ale lui James, nu sunt aduse în discuție decât rareori de către teoreticienii cunoașterii din ultimii ani. După cum observă Richard R. Hare, unul dintre comentatorii operei lui Dewey: „teoria cunoașterii a lui Dewey încă nu a fost prelucrată într-un mod care să o aducă în curentul principal al epistemologiei anglo-americane. Puțini epistemologi de astăzi apreciază prin ce poate contribui gândirea lui Dewey la soluția problemelor lansate de alți teoreticienii ai cunoașterii”⁵⁵.

În ce privește cea de-a doua întrebare, putem spune că există autori contemporani cum ar fi Irene Mikenberg, Newton C. A. Da Costa și Rolando Chuaqui, care se declară a fi susținători ai teoriei pragmatiste a adevărului și care încearcă să o reformuleze în așa fel încât aceasta să poată rivaliza cu teoria adevărului a lui Tarski. Respectivii autori consideră că teoria lui Tarski nu este altceva decât o formulare logico-matematică a teoriei clasice a adevărului corespondență. În opinia lor, grație acestei formulări, teoria adevărului corespondență a putut fi dezvoltată, clarificată și ferită de diferite paradoxuri. Construind în metalimbaj o definiție formală exactă a adevărului corespondență, Tarski a reușit să evite dificultățile pe care le întâmpină cei care încearcă să definească adevărul prin intermediul limbajului comun și a exercitat, prin aceasta, o influență majoră atât asupra epistemologiei, cât și asupra altor discipline, cum ar fi matematica, logica, filosofia științei și lingvistica.

În articolul lor intitulat *Pragmatic Truth and the Approximation to Truth*, Mikenberg, Da Costa și Chuaqui afirmă că și teoria pragmatistă a adevărului poate

⁵⁵Richard R. Hare, *John Dewey*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofia cunoașterii*, vol. I, București, Editura Trei, p. 239.

primi o formulare similară în spirit cu aceea dată de către Tarski teoriei adevărului corespondență. În opinia lor: „există o logică fundată pe conceptul de adevăr pragmatic, tot așa cum există o logică bazată pe adevărul conceput în maniera lui Tarski”⁵⁶. Ei propun o versiune formalizată a teoriei pragmatiste a adevărului, versiune despre care susțin că are avantajul de a asimila, într-o formă adaptată, multe dintre elementele concepției despre adevăr a lui Tarski: „o mare parte dintre distincțiile lui Tarski, remarcile sale tehnice și comentariile filosofice cu privire la concepția sa semantică a adevărului pot fi adaptate la versiunea noastră a teoriei pragmatiste a adevărului”⁵⁷. Cei trei autori afirmă că, în această versiune formalizată, teoria pragmatistă a adevărului poate fi aplicată cu succes în diverse domenii cum ar fi cel al logicii modale, al teoriei probabilităților și al filosofiei științei, ceea ce reprezintă un argument în plus în sprijinul viabilității ei.

Discuțiile generate de către această propunere de formalizare a teoriei pragmatiste a adevărului sunt în curs, la momentul actual. Din acest motiv, nu se poate spune cu certitudine dacă ea va avea succes în viitor și dacă se va bucura de sprijinul mării majorități a comentatorilor. În general, este greu de stabilit în ce direcție va evolua pragmatismul. Potrivit lui Susan Haack, proiectul în curs al pragmatismului contemporan se caracterizează prin: „aspirația de a găsi un teren de mijloc între dogmatism și scepticism; o concepție despre adevăr suficient de accesibilă pentru a se putea aspira la ea în mod realist și totuși suficient de obiectivă pentru a-și merita numele; o articulare a interacțiunii dintre contribuția lumii la cunoaștere și contribuția noastră”⁵⁸.

⁵⁶Irene Mikenberg, Newton C. A. Da Costa and Rolando Chuaqui, *Pragmatic Truth and the Approximation to Truth*, în „Journal of Symbolic Logic“, 51, 1, 1986, p. 201–202.

⁵⁷*Ibidem*, p. 203.

⁵⁸Susan Haack, *Pragmatism*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofia cu-*

După cum se poate observa, este un proiect formulat în termeni generali, care oferă o serie de indicații în privința punctelor de interes ale pragmatiştilor actuali dar ale cărui șanse de reușită sunt dificil de evaluat. Totuși, în cazul în care tentativa de formalizare a teoriei pragmatiste a adevărului va fi o reușită și va permite eliminarea obiecțiilor care i-au fost aduse acestei teorii, vom putea spune că există perspective încurajatoare ca proiectul pragmatiştilor contemporani să aibă succes și ca teoria pragmatistă a adevărului să beneficieze, în viitor, de o recunoaștere similară cu cea de care se bucură, în prezent, teoria adevărului a lui Alfred Tarski.

Bibliografie

1. **John Dewey**, *A Short Catechism Concerning Truth*, în *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York, Henry Holt and Company, 1910, p. 154–168.
2. —, *Logic: The Theory of Inquiry*, New York, Holt, 1938.
3. —, *The Significance of the Problem of Knowledge*, în *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York, Henry Holt and Company, 1910, p. 271–304.
4. **Hans-Johann Glock**, *Logical Pragmatism*, în *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 13–39.

noașterii, vol. II, București, Editura Trei, p. 209.

5. **James Gouinlock**, *John Dewey*, în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York, Routledge, 1998.

6. **Susan Haack**, *Pragmatism*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofie cunoașterii*, vol. II, București, Editura Trei, p. 201–210.

7. **Richard R. Hare**, *John Dewey*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofie cunoașterii*, vol. I, București, Editura Trei, p. 238–240.

8. **William James**, *Humanism and Truth*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 51–101.

9. —, *Pragmatism's Conception of Truth*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 76–91.

10. —, *Pragmatism and Religion*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 105–116.

11. —, *Preface*, în *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. iii–iv.

12. —, *The Pragmatist Account of Truth and Its Misunderstanders*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 180–216.

13. —, *Two English Critics*, în *The Meaning of Truth*, New York, Longman Green and Co., 1911, p. 272–286.

14. —, *What Pragmatism Means*, in *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York, Longman Green & Co., 1907, p. 17–32.

15. **Richard L. Kirkham**, *Pragmatic Theory of Truth*, in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York, Routledge, 1998.

16. **Irene Mikenberg, Newton C. A. Da Costa & Rolando Chu-aqui**, *Pragmatic Truth and the Approximation to Truth*, in „Journal of Symbolic Logic“, 51, 1, 1986, p. 201–221.

17. **Alan Musgrave**, *Common Sense, Science and Scepticism: A Historical Introduction to the Theory of Knowledge*, Cambridge, Cambridge Resource Packs, 1993.

18. **Charles Sanders Peirce**, *How to Make Our Ideas Clear*, in C. Hartshorne & P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 388–410.

19. —, *The Fixation of Belief*, in C. Hartshorne & P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 358–387.

20. —, *What Pragmatism Is*, in C. Hartshorne & P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 5, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1931–1958, § 411–437.

21. **Moreland Perkins**, *Notes on the Pragmatic Theory of Truth*, in „The Journal of Philosophy“, 49, 18, 1952, p. 573–587.

22. **J. B. Pratt**, *What Is Pragmatism?*, New York, Macmillan Co., 1909.

23. **Robert J. Richman**, *Truth and Verifiability: A Reply to Mr. Perkins*, în „The Journal of Philosophy“, 50, 26, 1953, p. 807-811.

24. **Bertrand Russell**, *William James*, în *History of Western Philosophy*, London, George Allen & Unwin, 1983, p. 771.

25. **H. S. Thayer**, *Dewey and the Theory of Knowledge*, în „Transactions of the C. S. Peirce Society“, 26, 1990, p. 443–458.

26. —, *Two Theories of Truth: The Relation between the Theories of John Dewey and Bertrand Russell*, în „The Journal of Philosophy“, 44, 19, 1947, p. 516–527.

27. **Michael Williams**, *Richard Rorty*, în Jonathan Dancy și Ernest Sosa (eds.), *Dicționar de filosofie cunoașterii*, vol. II, București, Editura Trei, p. 324–326.

Cuprins

Teoria adevărului în pragmatismul clasic	5
I. Introducere	5
II. Teoria adevărului în viziunea principalilor reprezentanți ai pragmatismului clasic	7
1. Concepția despre adevăr a lui Charles Sanders Peirce	7
2. Concepția despre adevăr a lui William James	18
3. Concepția despre adevăr a lui John Dewey	30
III. Obiecții și răspunsuri	37
Concluzie	54
Bibliografie	59

